

Szélesedő szociális szerepek a könyvtárakban

Országos Tudományos Diákköri Dolgozat

2012.

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	2
.....	4
Bevezetés.....	5
A közkönyvtárak kialakulása és alapvető feladatai.....	7
A könyvtárak közösségi funkciói.....	10
A könyvtár mint harmadik hely.....	10
A könyvtár mint találkozóhely.....	11
Hátrányos helyzetűek és esélyegyenlőség – könyvtárosi szempontból.....	13
A fogyatékkal élők könyvtári ellátása.....	20
Mozgáskorlátozottak a könyvtárban.....	20
Speciális könyvtári szolgáltatások látássérültek számára.....	22
Informatikai lehetőségek vakok számára.....	24
Helyes bánásmód látássérültekkel szemben a mindennapokban.....	25
Siketek és nagyothallók.....	27
A siketkultúra.....	28
A jelnyelv.....	30
Helyes kommunikáció siket személyekkel.....	34
Értelmi fogyatékosok a könyvtárban.....	36
Társadalmilag hátrányos helyzetűek könyvtári ellátása.....	38
Társadalmi változások és azok következményei Magyarországon az elmúlt évtizedekben.....	38
A Máté- effektus.....	39
Idősek.....	41
Könyvtári programok idősebb könyvtárlátogatók számára.....	44
Hajléktalanok a könyvtárban.....	45
A munkanélküliség és a társadalom viszonya.....	48
Könyvtári szolgáltatások munkanélküliek számára.....	49
A hazai nemzetiségek és etnikumok könyvtári ellátása.....	50
Cigányok a könyvtárban.....	51
Cigány és nem cigány gyermekek segítése könyvtári eszközökkel.....	52
Összefoglalás.....	54
Irodalomjegyzék.....	55

"Amit tehát szeretnétek, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is ugyanazt cselekedjétek velük, mert ez a törvény, és ezt tanítják a próféták."

(Máté evangéliuma 7:12)

Bevezetés

A közkönyvtáraknak feladatukból adódóan minden társadalmi réteget ki kell szolgálniuk. Ebből fakadóan ezeknek az intézményeknek régóta, szinte már a kezdetektől fogva feladata a társadalmi és kulturális esélyegyenlőség elősegítése. Ez sokszor nem könnyű feladat, hiszen a társadalom – nemcsak ma, hanem évszázadokkal korábban is – többféle rétegből adódik össze. A társadalmi- politikai változásokkal együtt a nehezebb körülmények között élők helyzete is többször változott.

A dolgozat kettős hipotézisből indul ki. Egyrészt ma Magyarországon a nyilvános közkönyvtárak nincsenek megfelelően felkészítve fizikai erőforrásaik és infrastrukturális lehetőségük tekintetében a hátrányos helyzetűek fogadására. Másrészt a hazai könyvtárosok sincsenek kellőképpen felkészülve a fogyatékkal élők és az egyéb hátrányokkal küszködők megfelelő ellátására. Sajnos ma Magyarországon sem a közoktatásban, sem a könyvtárosok alapképzésében a fogyatékkal élők és az egyéb okok miatt hátrányos helyzetűek ellátása nem kap elég figyelmet. Nincs külön „könyvtári szociális munkás” képzés; ezen problémák sok esetben felszínes tárgyalása kisebb részterületekben kimerül. A szakirodalom is meglehetősen hiányos még e témában. Így nem meglepő, hogy a hátrányos helyzetű személyekkel való kommunikáció és helyes bánásmód sok könyvtárosnak komoly nehézséget okoz. A könyvtárak az emberi erőforrások tekintetében sincsenek megfelelően felvértezve a fogyatékkal élők könyvtári ellátásában.

A dolgozat a hipotézis háttérében azt is igyekszik vázolni, hogy nemcsak a könyvtárak és könyvtárosok részéről tapasztalhatók hiányosságok. A társadalom egészét tekintve is felmerülnek értelmezési és viszonyulási problémák a fogyatékkal élőkkel kapcsolatban. A dolgozat egyúttal arra is törekszik, hogy a szélesedő rászoruló rétegek mellett rámutasson a témával kapcsolatban az emberi hozzáállásban és az információtechnológiai változásokban felmerülő újabb lehetőségekre.

Ahhoz, hogy segíteni tudjunk, meg kell ismernünk a hátrányos helyzet forrásait, illetve ezeken belül a különféle csoportok társadalomba való beilleszkedését nehezítő tényezőit. A közkönyvtárak célja tehát az, hogy a hátrányokkal küszködőket a lehető legteljesebb

mértékben megismerjék, segítsék és megadják a lehetőségét annak, hogy minél teljesebb életet élhessenek.

Hazánkban a hátrányos helyzetűek könyvtári ellátása egy bizonyos szintig már megvalósult, de ez a terület folyamatos fejlesztésre és javításra szorul. Reális esély van a további fejlődésre és sikerekre, de sajnos ezen törekvések ellenére sem tudjuk soha elérni a teljes esélyegyenlőséget. Chikán Csaba szerint „amikor esélyegyenlőségről beszélünk, tudnunk kell, hogy az esélyegyenlőség eddig még sehol a világon nem valósult meg teljesen. Így tehát ma is az esélyegyenlőség fejlődésének történetét éljük, és nem tudjuk, mikor érkezünk el a megvalósuláshoz.” (Chikán Cs. 2001.)

A probléma sokkal komplexebb, mint ahogy azt első ránézésre hinnénk. Nemcsak könyvtárosokként válhatnak hasznunkra ezek az ismeretek, hanem jóérzésű mindennapi emberekként is. Bárki bármikor kerülhet olyan helyzetbe, hogy segítséget kell nyújtania egy fogyatékkal élő személynek. A társadalomban élő előítéletek leküzdése mindannyiunk közös feladata.

Ezeknek a csoportoknak az igényeit nem lehet minden esetben a hagyományosan bevett könyvtári szolgáltatásokkal kielégíteni. A mindennapi könyvtári gyakorlatban ez rengeteg problémát és kérdést vet fel. Mi a teendő, ha télen egyre több hajléktalan tér be a könyvtárba pusztán a fűtött helyiség és a rendezett körülmények miatt? Hogyan segítsünk egy látássérült könyvtárhasználónak, aki elektronikusan szeretne elérni egy internetes adatbázist? Milyen lehetőségeket tudunk teremteni azoknak a halmozottan hátrányos helyzetű fiataloknak, akik családi és iskolai segítség hiányában tanulási zavarokkal küzdenek? Hogyan kommunikáljunk egy siket személlyel anélkül, hogy mi magunk ismernénk a jelnyelvet?

Ezekre a kérdésekre kell keresnünk a választ.

A közkönyvtárak kialakulása és alapvető feladatai

A könyvtárak alapvető feladata már régóta általánosságban az információhordozók megőrzése és azok rendelkezésre bocsátása. A római korban már biztosan léteztek olyan könyvtárak, amelyek a szélesebb rétegek igényeit szolgálták ki. Az iszlám területeken minden nagyobb városban működtek könyvtárak. A XIV. századtól kezdve újra megnőtt az igény az ókori mintákra épülő könyvtárakra. Mai szemmel nézve ezek a könyvtárak csak relatíve voltak nyilvánosak. A ma ismert nyilvános közkönyvtárak a XVIII-XIX. századi Angliában születtek. Ennek oka a XVIII. század ipari és olvasási forradalma volt, melyet leginkább a felvilágosodás társadalmi változásai idéztek elő. A korszakban kialakuló könyvtárak sokfélék voltak (például városi-, kaszinói-, népi- és kölcsönkönyvtárak), de céljaik hasonlóak voltak a mai közkönyvtárakéval: többek között a társadalmi fejlődés és a műveltségi, illetve iskolázottsági hiányosságok leküzdése. A XIX. század közepére két különböző könyvtári irányzat fejlődött ki és különült el egymástól. Az egyik az angolszász „public library”, a másik az Osztrák-Magyar Monarchiára is jellemző porosz típusú „Volksbücherei” (népkönyvtár). A két típus számos különbsége mellett közös vonás a művelődési és a szórakoztató szerep. Magyarországon a XX. század elején Szabó Ervin volt az, aki szociális megfontolásból honosította meg nálunk nyugati mintára a „public library” könyvtártípust, hogy az anyagilag leghátrányosabb rétegek könyvhöz jussanak, illetve a szegénység ne legyen akadálya könyvhöz jutásnak. 1911-re sikerült átalakítania a ma is az ő nevét viselő Fővárosi Könyvtár működését. (Bartos 2004)

Amikor az első nyilvános közkönyvtárak létrejöttek a XVIII-XIX. századi Angliában, magától értetődő volt az elesettek segítése, a hátrányos helyzetűek felkarolása. Ebből adódóan a közkönyvtáraknak már régóta, szinte már a kezdetektől fogva feladata a társadalmi és kulturális esélyegyenlőség elősegítése. Minden könyvtárnak, de leginkább a közkönyvtáraknak feladata a kultúra közvetítése és az olvasás megszerettetése. Lehetőséget kell teremteni mindenféle ismeret és információ megszerzésére – bárkinek.

Ma, a XXI. századi Magyarországon is megvalósulnak a könyvtárak ezen filantróp törekvései, még hozzá egyre kiterjedtebben. A könyvtári ellátást szabályozó 1997. évi CXL. törvény szerint mindenkinek állampolgári és alkotmányos joga a könyvtári

dokumentumokhoz és információkhoz való szabad hozzáférés. „Az információs társadalom és a demokratikus jogállam működésének alapfeltétele a könyvtári rendszer, amelyen keresztül az információk szabadon, bárki számára hozzáférhetők. A könyvtári ellátás fenntartása és fejlesztése az állampolgárok és a társadalom egésze szempontjából szükséges, a könyvtári és információs szolgáltatás állami fenntartása stratégiai jelentőségű. A könyvtári rendszernek az állampolgárok érdekeit kell szolgálnia. A nemzeti, nemzetiségi kulturális hagyományok megőrzése, méltó folytatása, a közösségi és egyéni művelődés személyi, szellemi, gazdasági feltételeinek javítása, a polgárok életminőségét javító, értékhordozó tevékenységek, valamint az ezek megvalósulására létrejött intézmények és szervezetek működésének elősegítése a társadalom közös érdeke.”(1997. évi CXL. törvény)

1927-ben egy edinburgh-i konferencián megalapították az IFLA-t (International Federation of Librarian Associations and Institutions), a Könyvtári Egyesületek és Szervezetek Nemzetközi Szövetségét. Az IFLA napjainkban azt vallja, hogy a könyvtáraknak és a könyvtári szolgáltatásoknak többek között az a feladatuk, hogy a felhasználókat hozzásegítsék az alapvető jólétükhöz szükséges információkhoz, támogassák az információ szabadságának alapelveit és csökkentsék a különbséget az információban gazdagok és szegények között. Az 1950-es években kezdődött el a közkönyvtári ellátás nemzetközi irányelveinek kidolgozása. Az első irányelveket Budapesten fogadták el, az 1972-es IFLA-konferencián. Ezen irányelvek azért különösen fontosak, mert ezzel adtak választ a szintén 1972-ben közzétett UNESCO-kiáltvány kihívásaira, amely először fogalmazta meg a könyvtárpolitika társadalmi elvárásait. Az irányelvek az évtizedek alatt folyamatosan bővültek, de az alapok ma is ugyanazok. A könyvtárügyet újraszabályozó 1976-os törvényerejű rendelet már tételesen felsorolta azokat a társadalmi és szociális csoportokat, amelyek számára külön kell biztosítani a speciális könyvtári ellátást (idősek, kórházi betegek, nemzetiségek, börtönbüntetésüket töltők). 1980-ban a magyar könyvtárügy cselekvési és fejlesztési programtervezete kibővítette ezt a kört a bejáró munkásokkal, a mozgásukban korlátozottakkal, illetve a nemzetiségek könyvtári ellátási gondjait külön hangsúlyozta. (Tóth 2003)

A közkönyvtárak tehát azzal segítik a társadalmi fejlődést, hogy olyan ismereteket és információkat szolgáltatnak és tesznek hozzáférhetővé, amelyek segítik a használóikat a

demokratikus jogaik és kötelezettségeik megismerésében és gyakorlásában. A könyvtári dokumentumokhoz mindenkinek ingyenesen, bármilyen korlátozás nélkül, egyenlőképpen joga van hozzáférni. A XXI. században az élethosszig tartó tanulást is elősegíti a közkönyvtári ellátás, hiszen a releváns információkat komplex módon, információhordozótól függetlenül közvetíti és teszi elérhetővé. A mai közkönyvtáraknak – a szocialista szemléletű közművelődési vagy népkönyvtárakkal ellentétben – már mindenkinek, minden állampolgár számára nyitva kell állniuk.

Valamennyi könyvtári dolgozónak – függetlenül attól, hogy hol dolgozik a könyvtáron belül – érzékelnie és ismernie kell a fogyatékoságok különféle formáit, valamint azt, hogy a különböző körülmények miképpen befolyásolják az általános felhasználóknak kialakított szolgáltatások és a fizikai környezet igénybe vételét (Salamon [G.](#)2006).

A könyvtárak közösségi funkciói

A könyvtár mint harmadik hely

Ray Oldenburg amerikai szociológus szerint az életünkben az első hely az otthonunk, a második a munkahelyünk, a harmadik pedig egy, az előbbi kettőtől független közösségi tér. A harmadik helyek legfontosabb tulajdonságai a következők:

- Összekovácsolja a helyi közösségeket, barátságokat teremt
- A „közösség kapuja” bárkinek, aki újonnan érkezik
- Segíti a generációs különbségek és feszültségek elsimítását
- Segít a környezet fejlődésében
- Segít a megélhetési költségek csökkentésében
- Szórakoztat,
- Fontos a nyugdíjasok mindennapjaiban

Tehát a harmadik hely összehozza a különböző korú és háttérű embereket. Mindenképpen egy befogadó, rugalmas, közösségteremtő közeg, ahová bárki betérhet iskola vagy munka után. Ez a hely lehet egy pláza, kávézó, de minden lehetőség adott, hogy a könyvtárak is betöltsék ezt a funkciót. Egy könyvtár sokkal változatosabb és hasznosabb lehetőségeket biztosíthat, mint a szórakoztató és kereskedelmi létesítmények.

A sikeres harmadik hely jellemzőit Jerry Kloby határozta meg:

- ingyen vagy viszonylag olcsón lehessen bemenni, és ott ételt–italt vásárolni,
- könnyen megközelíthető legyen (gyalog)
- napi rendszerességgel tartózkodjon ott sok ember
- legyen egy jó közösség, mindenki érezze jól magát

- aki betér, könnyedén tudjon beszédbe elegyedni másokkal, minden alkalommal találkozzon régi és új barátokkal

Ezeket a szempontokat megvizsgálva láthatjuk, hogy a könyvtárak ideális harmadik helyként funkcionálhatnak. A könyvtárba bárki ingyen betérhet és általában könnyen megközelíthető helyeken vannak, leginkább a városközpontokban. A XXI. századi felhasználóknak különösen fontos az információs műveltség, felerősödött az információigény. A könyvtárakban ezt az igényt nyugodt környezetben, könnyen kielégíthetik. Ráadásul a könyvtári személyzet tájékoztató munkájával további időt spórolhatnak meg. A legtöbb könyvtár katalógusát, vagy akár teljes szövegű dokumentumokat is bárki otthonról könnyen elérhet pár kattintással. A használók előnyben részesítik az online kapcsolattartást a könyvtárakkal is, ezért a könyvtáraknak szélesíteniük kell az internetes szolgáltatásikat. Ez nemcsak a katalógusban merül ki. Számos könyvtár vezet blogot, közösségi oldalakon hirdetik magukat, vagy fent vannak Twitteren. Ezzel sok virtuális felhasználót lehet szerezni, így itt is érvényesülhet a közösségteremtő hatás.

A cél viszont az, hogy az emberek személyesen is látogassák a könyvtárakat, és a fizikai valóságban is kapcsolatot teremtsenek egymással és a könyvtárakkal is. Ehhez praktikus és kulturált körülményeket kell teremteni. Nem meglepő, hogy a frissen felújított könyvtárak forgalma tíz százalékkal növekszik. A marketing szerepe rendkívül fontos, mert nem mindegy, hogyan visszük el az emberekhez a könyvtárat. Nagyon sok kezdeményezés született már az elmúlt években, mint például a Strandkönyvtár, Kocsmakönyvtár, Könyves vasárnap, vagy az Őszi Könyvtári Napok.

Az egyik legjobb példa a harmadik hely könyvtári megvalósulásának a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Központi Könyvtára, a „Bibliopláza”. A város központjában van, könnyen megközelíthető, nemrég lett felújítva, akadálymentes a fogyatékkal élők számára, ráadásul a nyitva tartása is igazodik a legtöbb felhasználó igényeihez. (Szóllás 2010)

A könyvtár mint találkozóhely

Az Oslói Főiskolán és a budapesti Könyvtári Intézetben már évtizedek óta kutatják a könyvtár mint találkozóhely funkcióját is. Norvégiában 2007 és 2011 között valósult meg a

PLACE projekt (Public Libraries as Arenas for CitizEnship — A közkönyvtárak mint terek az aktív állampolgársághoz). A projekt általános célja volt annak vizsgálata, hogy a közkönyvtárakat hogyan lehetne olyan közösségi helyszínekké alakítani, amelyeket:

- valamennyi csoport relevánsnak ítélt
- képesek a közösség találkozóhelyeként funkcionálni
- támogatják a társadalmi tőke erősítését
- előmozdítják a kultúrák közötti kommunikációt, így segítve a demokratikus folyamatokat.

A norvég eredmények igen biztatóak, ezért érdemes lenne a PLACE projektben részt venni magyar könyvtáraknak is, vagy hasonló koncepció alapján bővíteni az egyes könyvtárak szolgáltatásait is. A legfontosabb feladat az lenne, ha a könyvtárak szerepét maguk a könyvtárosoknak is újragondolnák. A könyvtárak képesek társadalmi interakciós terekként funkcionálni, így valós lehetőséget kínálnak a társadalmi feszültségek oldására. A különböző csoportok megismerhetik és megérthetik egymást. (Tóth 2009)

Hátrányos helyzetűek és esélyegyenlőség – könyvtárosi szempontból

Egy-egy társadalom civilizáltságát többek között az is jelzi, hogy miképpen gondoskodnak a támogatásra szorulókról, vagy a beteg emberekről. A könyvtárak manapság világszerte az egyik legfontosabb feladatuknak tartják a hátrányos helyzetű rétegek segítségét a társadalomba való visszailleszkedésben. Ahhoz viszont, hogy tartós és hatékony segítséget lehessen nyújtani, meg kell ismerni a hátrányos helyzet forrásait, a különféle csoportokat, rétegeket. Tudnunk kell, hogyan kerültek a társadalom perifériájára, milyen mindennapi gondokkal küzdenek, mi foglalkoztatja őket, milyen kitörési lehetőségeik vannak. Először viszont tisztázni kell, mi is az a hátrányos helyzet.

Pontos definíció erre nincs, csak különféle megközelítési szempontok, amelyek részben fedik egymást. Minden ember különbözik családi és társadalmi háttérében, lehetőségeiben és fizikai adottságaiban. A hátrányos helyzet megítélése mindig relatív, mert az életminőséget alapvetően eldöntő tényezők alakítják ki.

A hátrányos helyzet forrásait a többféle szociológiai felosztás közül könyvtári szempontból általában három nagyobb csoportra osztva vizsgáljuk: az első két csoportot a különféle fogyatékkal élők alkotják. Az 1998. évi XXVI. törvény szerint *„Fogyatékos személy: az, aki érzékszervi, így látás-, hallásszervi, mozgásszervi, értelmi képességeit jelentős mértékben vagy egyáltalán nem birtokolja, illetőleg a kommunikációjában számottevően korlátozott, és ez számára tartós hátrányt jelent a társadalmi életben való aktív részvétel során”* (1998. évi XXVI. törvény 1. fejeletének 4. §). A harmadik és egyben legszerteágazóbb csoport a társadalmi hátrányokkal küzdőké.

Régen az emberek kiközösítették maguk közül azokat, akik nem úgy születtek, mint a többiek. A szellemi fejlődésüket teljesen háttérbe szorították, nem foglalkoztak velük, nem is beszéltek róluk. Ez a szemlélet sajnos a XIX. század derekáig tartotta magát, de sok esetben még ma is így tekintenek némelyek fogyatékkal élő embertársaikra. Ma már törvények biztosítják a jogaikat. *„A fogyatékos emberek a társadalom egyenlő méltóságú, egyenrangú tagjai, akik a mindenkit megillető jogokkal, és lehetőségekkel csak jelentős*

nehézségek árán vagy egyáltalán nem képesek élni. ” (1998. évi XXVI. törvény a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról). Az egészségügyi okok miatt biológiailag fogyatékos emberek tartoznak talán a társadalom leghátrányosabb csoportjába. Egészségi állapotuk akadályozza őket a társadalomban történő aktív részvételben.

A teljesség kedvéért érdemes megemlíteni, hogy a fogyatékkal élők zokon veszik, egyszerűen sértőnek érzik, ha fogyatékosnak vagy fogyatékosággal élőknek nevezik őket. A „fogyatékkal élő” kifejezés ellentétéként pedig ne az „egészséges”, hanem az „ép” jelzőt használjuk. A hétköznapi embereknek talán ez nem jelent túl nagy különbséget, de ők bizony érzik ezeknek a szavaknak a jelentőségét. (Salamon 2006)

A testi fogyatékkal élők legnagyobb csoportjába a mozgáskorlátozottak tartoznak. Az érzékszervi fogyatékkal élők közé a vakokat és gyengén látókat, illetve a siketeket és a hallássérülteket soroljuk. Számukra speciális információhordozók és egyéb eszközök segíthetik a könyvtárhasználatot, de ezek egyike sem pótolhatja a felkészült könyvtári személyzet lelkiismeretes munkáját.

A 2001-es népszámlálás adatai alapján a fogyatékkal élő emberek száma 577 006 fő volt. Arányuk a 10 198 315 fős magyar népességen belül 5,7%-ot tett ki. Az 1990. évi népszámlálás adatai szerint ez az arány még csak 3,5% volt. Ennek oka leginkább az, hogy 1990-ben még kevesebben vállalták fogyatékoságukat. A népszámlálás településtípus szerinti adatai azt mutatják, hogy a fogyatékkal élők magasabb arányban élnek községekben, mint a fővárosban vagy más városokban. Ez a tény tovább súlyosbítja hátrányos helyzetüket. Ugyancsak jellemző, hogy a fogyatékkal élők iskolai végzettségi mutatói sokkal rosszabbak a társadalmi átlagnál. A vizsgált személyek közül 20,4% végzett középiskolát és 5,5% felsőfokú iskolát. 6,2% azonban az általános iskola első évfolyamát sem végezte el. (KSH, 2003)

A 2001-es népszámlálás a fogyatékosok létszámán belül azt is vizsgálta, hogy az egyes fogyatékosági típusok mekkora hányadát teszik ki a fogyatékkal élők létszámának.

1. ábra: A népesség aránya a fogyatékoság típusa és nemek szerint 2001-ben

Fogyatékoság típusa	Fogyatékosok száma	% arányban	Férfi	Nő
Mozgáskorlátozott	251 560	43,6	121 715	129 845
Látássérült	83 040	14,4	34 947	48 093
Értelmi fogyatékos	56 963	9,9	31 408	25 555
Hallássérült, beszédhiány	60 865	10,5	31 636	29 229
Egyéb	124 578	21,6	63 162	61 416
Összesen	577 006	100	282 868	294 138

(Forrás: Dézsi 2004)

Sajnos a fogyatékkal élők nagyobb része a munkaképes korú, 15 és 59 év közöttieket érinti.

2. Ábra: A népesség fogyatékoság altípusai, nemek és 15-59 éves korcsoport szerint 2001-ben

Fogyatékoság típusai	%-ban	Fogyatékosok száma	Férfi	Nő	15-59 évesek
Mozgássérült	43,6	251 560	121 715	129 845	114 131
Látássérült	14,4	83 040	34 947	48 093	34 876
Értelmi fogyatékos	9,9	56 963	31 408	25 555	37 584
Hallássérült, beszédhiány	10,5	60 865	31 636	29 229	22 692
Egyéb	21,6	124 578	63 162	61 416	80 246
Összesen	100	577 006	282 868	294 138	289 529

(Forrás: Dézsi 2004)

Ettől függetlenül az adatok alapján a fogyatékkal élők jó része nem munkanélküli. A nem foglalkoztatottak közül pedig sokan aktív munkakeresők. 1990 és 2001 között a fogyatékkal élők körében kevésbé növekedett a munkanélküliek aránya, mint a társadalom ép tagjai között. Azonban ez nem jelenti azt, hogy a rendszerváltás után tíz évvel ugyanannyian dolgoztak, mint azelőtt.

3. Ábra: A népesség fogyatékoság és gazdasági aktivitás szerint, 1990, 2001

Gazdasági aktivitás	1990			2001		
	Összesen	fogyatékos	nem fogyatékos	Összesen	fogyatékos	nem fogyatékos

Foglalkoztatott	43,6	16,6	44,6	36,2	9,0	37,8
Munkanélküli	1,1	0,7	1,1	4,1	2,0	4,2
Inaktív kereső	25,6	57,5	24,5	32,4	76,7	29,8
Eltartott	29,7	25,2	29,8	27,3	12,3	28,2

(Forrás: Dézsi 2004)

Dézsi Betti 2004-es tanulmánya szerint legalább 12 ezer fogyatékkal élő munkanélküli személy keres munkát, és szívesen dolgoznának megélhetésük érdekében. A fogyatékoság típusa is sokat számít a munkavállalás szempontjából (Dézsi 2004).

4.Ábra: A fogyatékos személyek gazdasági aktivitás és a fogyatékoság összevont típusa szerint

A fogyatékoság összevont típusa	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Inaktív kereső			Eltartott
			együtt	ebből:		
				saját jogú nyugdíjas, járadékos	rokkantsági nyugdíjas, baleseti jára- dékos	
Mozgássérült	7,0	1,5	85,7	42,0	37,1	5,8
Látássérült	13,0	2,9	72,4	44,1	18,8	11,7
Értelmi fogyaté- kos	7,0	1,2	47,2	8,5	33,1	44,6
Hallássérült	11,0	2,0	77,2	52,1	16,4	9,8
Egyéb fogyaté- kos	10,3	2,9	75,0	24,4	45,7	11,8
Összesen	9,0	2,0	76,7	35,9	34,1	12,3

(Forrás: Dézsi 2004)

Ugyanezen tanulmány szerint a fogyatékkal élő munkavállalók nagyobb arányban dolgoznak kötetlen- vagy részmunkaidőben, mint azok, akik nem fogyatékosok.

5.Ábra: A foglalkoztatottak szokásos heti munkaideje fogyatékoság szerint

Megnevezés	1-20	21-39	40	41-X	Kötetlen	Ismeretlen
	óra					
Fogyatékos	9,4	14,1	53,6	8,3	11,8	2,9
Nem fogyatékos	2,3	4,7	69,6	10,3	10,1	3,6

(Forrás: Dézsi 2004)

A társadalmi okok miatt szociálisan hátrányos helyzetbe került személyek általában a nagyobb társadalmi változások következtében kerülnek kiszolgáltatott helyzetbe. Jobb esetben ez az állapot csak ideiglenes, de sajnos sokszor az adott személy élete végéig a társadalom periferiájára szorul. Az 1980-as évek végére, az 1990-es évek elejére olyan új társadalmi jelenségek adódtak, az ellátandók köre oly mértékig kiszélesedett, hogy a probléma könyvtári környezetben való kezelésére már végképp nem volt a szakma felkészülve. Általánosságban elmondható a legtöbb ilyen rétegről, hogy a könyvtári ellátásban a helyzetüknek megfelelő speciális tartalmú dokumentumok és az elfogadó, rendezett környezet biztosítása döntő fontosságú. A nemzetiségi és kulturális hátrányokkal élők is speciális könyvtári ellátást igényelnek, hiszen a többségi társadalomhoz képest más nyelvi, életmódbeli, kulturális hagyományokkal és szokásokkal bírnak. Ezek a csoportok átmenetileg vagy véglegesen választották a társadalmunkba való integrációt. A könyvtári ellátásban a nyelvi és kulturális igényeiket figyelembe vevő, illetve a beilleszkedésüket elősegítő információkat és dokumentumokat igényelnek.

Természetesen ez a nehéz feladat nemcsak a közkönyvtárakra hárul. Az általános- és középiskolák könyvtárainak és könyvtár-pedagógusainak is fontos szerepük van a társadalmi integrációban, hiszen a hátrányos helyzetű fiatalok segítése rendkívül fontos. Minél előbb kapnak hatékony segítséget, annál nagyobb eséllyel tudnak beilleszkedni az adott közösségbe, így elkerülve azt, hogy később deviáns viselkedés alakuljon ki az adott fiatalnál. Az iskolai könyvtárnak kiemelt feladata az egyenlő esélyek biztosítása. A fő cél az, hogy az iskolai közösség minden egyes tagja „*véleményalkotó gondolkodóvá, továbbá az információhordozók valamennyi típusának és formátumának hatékony alkalmazóivá váljanak...*” (IFLA/UNESCO Manifesto). A diákok különböző szociális háttere és családi környezete pedagógiai szempontból is odafigyelést kívánnak az iskolai könyvtárostól,

mindemellett külön feladat a tanulók előismeretei és tanulási stílusai között meglévő különbségek kiegyenlítése és az ebből adódó problémák áthidalása. (Csík 2005)

A könyvtári területen dolgozóknak oda kell figyelniük valamennyi hátrányos helyzetű csoportra. Ennek több lépése is lehetséges:

- Helyzetfelmérés és helyzetfeltárás, például statisztika készítésével, a célzott és teljes körű adatfelvételek, valamint a kutatás módszerével. Ez azért fontos, mert ha egy adott könyvtárat nagyrészt egyféle hátrányos helyzetű társadalmi csoport látogat, akkor könnyebb kidolgozni a leghatékonyabb programokat számukra, illetve megfogalmazni a további feladatokat. A könyvtáraknak a helyi igényeknek és sajátosságoknak megfelelően kell bővíteni, illetve specializálni tovább ezeket a feladataikat.
- A helyzet ismeretében a feladatok prioritásának meghatározása és szolgáltatási előírások megfogalmazása.
- Anyagi források megteremtése. Ez több szintből is állhat, kezdve az intézményi és/vagy fenntartói források átcsoportosításától az állami vagy ágazati központi forrásokon át egészen a hazai és EU-s pályázatokig.

Ezek megvalósítása azonban rendkívül összetett folyamat. Az anyagi lehetőségeken kívül infrastrukturális és szemléletbeli változtatásokat is igényel. Biztosítani kell az akadálymentességet térben és időben egyaránt. A gyűjteményt alternatív és speciális tartalmú dokumentumokkal kell bővíteni és a hasonló témával foglalkozó adatbázisokat hozzáférhetővé kell tenni. A speciális információhordozókon tárolt tartalmak megjelenítéséhez szükséges eszközöknek kell rendelkezésre állni. Különleges szolgáltatásokat kell biztosítani a könyvtár falain belül és kívül, ehhez az internetes lehetőségeket maradéktalanul ki kell használni (Bartos 2004).

Elengedhetetlen a könyvtáros személyzet (a vezetőt is beleértve) elfogadó magatartása, rehabilitációs szemlélete, megfelelő szakmai felkészültsége. A könyvtárnak és a könyvtárosoknak együtt kell működni a lehetséges partnerekkel a közös célok megvalósítása érdekében. Sajnos a könyvtárak fenntartói és vezetői sokszor figyelmen kívül hagyják, hogy a kibővült feladatok ellátásához szükséges létszámot és munkaidőt

biztosítani kell a hatékony munkavégzés érdekében.

A fogyatékkal élők könyvtári ellátása

Mozgáskorlátozottak a könyvtárban

A mozgáskorlátozottak speciális könyvtári ellátásának legnagyobb részét magának a könyvtár épületének megközelítése adja. Sajnos ma Magyarországon a legtöbb középület – így a könyvtárak is – nincsenek akadálymentesítve, ezért gyakran látogathatatlanok a kerekesszékekkel közlekedők számára. A másik probléma az, hogy nem elég csak a bejáratot akadálymentesíteni. Ugyanolyan fontos az épületen belüli szabad mozgás biztosítása, például az emeletek között. Ezt leginkább liftekkel lehet biztosítani, ami ugyanannyira fontos az időseknek, vagy akár a kismamáknak is. A másik probléma a mosdók kialakítása, amelyet mindenki számára használhatóvá kellene tenni. Sokszor erre nem gondolnak, pedig rengeteg kellemetlenség adódhat ebből is.

A legideálisabb a szabadon nyíló vagy az önműködő ajtók kialakítása. Optimális esetben ezek szélessége legalább 900 mm. Az épületen belül és kívül érdemes rámpákat felszerelni. A lépcsők mindkét oldalán érdemes korlátokat biztosítani (ez nemcsak a mozgáskorlátozottaknak fontos). A legjobb mégis az, ha felvonók állnak rendelkezésre. Fontos, hogy a folyosókon ne legyenek szőnyegek, padlószőnyegek, magas küszöbök, illetve lehetőség szerint bútorok sem. Az asztalok magasságának és kialakításának is igazodnia kell a kerekesszékes használathoz. Lényeges szempont, hogy maradjon elegendő hely ahhoz, hogy például egy kerekesszékekkel közlekedő személy meg tudjon fordulni.

Új könyvtárak létesítésénél már alapfeltétel az akadálymentesség, a régieket pedig törvényileg át kell alakítani. Építészek bevonásával, úgy kell megoldani a helyiségek kialakítását, hogy mindenki számára megfelelően használható legyen. (Salamon [G.](#) 2006)

Fontos, hogy kerüljük a számukra sértő kifejezéseket az állapotukkal kapcsolatban. A „béna”, „nyomorék”, „rokkant” kifejezések használata tilos, helyette inkább a mozgássérült vagy a mozgáskorlátozott szavakat használjuk. Szintén ne használjuk a kerekesszék helyett a „tolószék”, „tolókocsi”, „rokkantkocsi” szavakat.

Látássérültek és könyvtári ellátásuk

Az emberek a külvilágból érkező információk 70-80%-át látás által érzékelik. Az emberi látás egy komplex érzékelési folyamat, amely a térérzékelésben, a távolságbecslésben, szín-, forma-, kontrasztérzékelésben és a tárgyak megkülönböztetésének képességében játszik kulcsfontosságú szerepet, így a vakság az egyik legsúlyosabb érzékszervi fogyatékosság, hiszen a látássérültek nem, vagy csak nehezen képesek elsajátítani az épek számára látás útján megtanult, természetessé váló szokásokat (mint például a barkácsolás).

(Bankóné 2008)

A legtöbb szem- és látási problémát az orvostudomány ma már műtéttel, szemüveggel, vagy éppen gyógyszeres kezeléssel hatékonyan tudja korrigálni. Látássérültnek azokat az embereket nevezzük, akiknek látásteljesítménye az ép látáshoz (100%) viszonyítva két szemmel és korrigáltan is messze elmarad, vagyis 0-33% közötti, vagy a látótér jelentősen (10-20 fokban) beszűkült. Ezen adatok alapján a látássérülteket három csoportba soroljuk, a látásteljesítményüktől függően:

- Vakoknak azokat a személyeket nevezzük, akiknek a látásteljesítménye 0 (az ép látás 1). Ők semmilyen látásmaradvánnyal nem rendelkeznek, így a fényt sem érzékelik.
- Az aliglátók a nagy tárgyakat foltokként érzékelik, illetve érzékelik a fényt is. Gyakorlatilag ők is vakoknak tekinthetők, de csekély látásmaradványuk (0,01- 0,1) segíti őket a tájékozódásban, azonban látás által nem tudnak ismereteket szerezni.
- A gyengén látók csoportja áll legközelebb a látókéhoz. A nagyfokú látásvesztésük ellenére (0,1- 0,3) elsősorban az oktatásban szorulnak segítségre. (Bankóné 2008 KSH 2003)

A vakokat nem lehet egységes társadalmi réteggént kezelni. Fontos különbség van a látás elvesztésének körülményei között. Egy ép elméjű, de születése óta vak ember magabiztosan el tudja sajátítani a Braille-írást, míg, aki felnőttként veszíti el a látását, már nem, vagy csak nehezen képes megtanulni a pontírást. Ennek oka a kifinomult tapintás hiánya. A veleszületett látásfogyatékosság oka leggyakrabban genetikai rendellenességekre

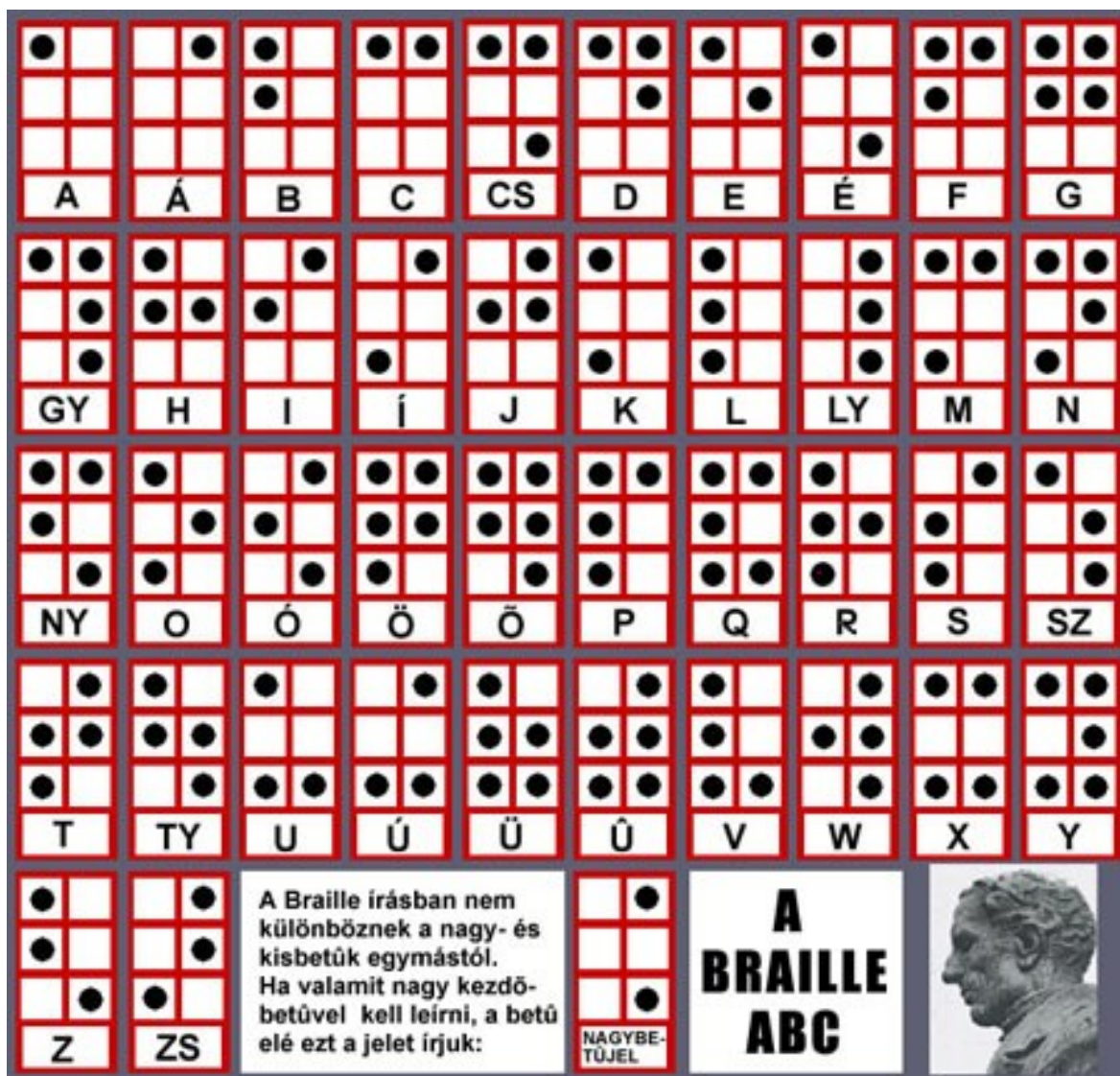
visszavezethető, de méhen belüli fertőzések és károsodások, illetve a koraszülés következtében szintén gyakori a látásvesztés, mint szövődmény. A felnőttkori látásvesztés okai különbözőek, de szinte mindig ugyanazokkal a következményekkel járnak. A látássérült és a hozzátartozói lelki és egzisztenciális krízisbe kerülnek, jövőképüket kilátástalannak ítélik. A látássérülés különleges rugalmasságot és alkalmazkodóképességet kíván meg a látássérült személytől és a környezetétől, hozzátartozóitól. Ezt a fajta alkalmazkodóképességet rengeteg tényező befolyásolja, mint például az egyén személyisége, vagy életkora.

Speciális könyvtári szolgáltatások látássérültek számára

A vakokkal kapcsolatos könyvtári funkcióknak nincs nagy múltja. A látássérültek könyvtári ellátásának nagyobb részét a Magyar Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetségének Könyvtára biztosítja. Ez az intézmény két részből áll. Az egyik a Braille-könyvtár, a másik a Hangoskönyvtár, illetve a dokumentumok elkészítéséhez szükséges Stúdió. A Magyar Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetségének (MVGYOSZ) célja az, hogy speciálisan vakok számára készítsen dokumentumokat, illetve könyvtárukban ezeket a dokumentumokat gyűjtik. Segítik tagjaik tanulását, fejlődését, művelődését, illetve biztosítják az ehhez szükséges eszközöket. A fennmaradó feladatokat a közkönyvtárak végzik el.

1952-ben hozták ezt az UNESCO-határozatot, melynek alapján *„A vakok minden könyvtári dokumentumhoz és szolgáltatáshoz ingyen juthatnak hozzá”*. Magyarországon az első Braille-könyvtár 1896-ban nyílt meg Budapesten. 2012-ben a beiratkozott olvasók száma 198 fő volt. A könyvtár állománya 900 műből áll, ami 8500 kötetnek felel meg. Ez kissé aránytalannak tűnik, de ha jobban megnézzük, egy átlagos hosszúságú könyv 10-15 Braille-kötetből áll. Egy-egy ilyen kötet 70-85 oldalból tevődik össze, ami megfelel egy síkírású könyv körülbelül 27-30 oldalának. Ennek az az oka, hogy a Braille-írás pontjainak mérete adott, nem változtathatóak. Ezért annyira terjedelmesek a Braille-könyvek. Így azon sem kell csodálkoznunk, hogy egy olvasó évente átlagosan 6-12 művet tud elolvasni. Azoknak a vidéki olvasóknak, akik nem tudnak személyesen elmenni a könyvtárba, postán küldik el a köteteket. (MVGYOSZ)

6. Ábra: A magyar Braille-abc

(Forrás: <http://www.mvgyosz.hu/en/braille-abc>)

A Braille-könyvtár másik fontos szolgáltatása a számítógépes felolvasás. A beszkenelt szöveget egy karakterfelismerő programmal feldolgozzák, majd egy beszélőegység felolvassa.

A Vakok Általános Iskolája is rendelkezik Braille-könyvtárral, mely az iskola kötelező irodalmait tartalmazza. Ez a könyvtár teljesen zártkörű.

A Hangoskönyvtár 1961-ben kezdett el működni. Az 1970-es évek közepétől már magnókazettán is megjelentek a különböző művek, de 1989-ig lehetett orsós magnón

lehallgatható könyveket kölcsönözni. Egy átlagos mű 10-15 orsón fért el. A hangkazetták négy példányban készültek, illetve az ötödik „mesterpéldány” kötelespéldánként az Országos Széchényi Könyvtárba került. 2000-től már CD-n hallgatható könyvek is találhatóak a könyvtárban. A könyvtár gyarapodását jól mutatja, hogy 1993-ban fel kellett újítani, mivel az állomány kinőtte a régi polcokat. Az állományalakítás legfőbb szempontja az olvasói igények kielégítése. Klasszikus regények, modern szépirodalom, útikönyvek, ismeretterjesztő művek, gyerekkönyvek és kötelező olvasmányok is találhatóak a Hangoskönyvtárban. 2012-ben 2606 beiratkozott olvasója van, de ebből körülbelül 880 fő kölcsönöz rendszeresen. A helyben használat nem lehetséges az olvasói tér szűkössége miatt. A használóknak egy-egy sikerkönyvre gyakran heteket kell várniuk. (MVGYOSZ)

A beiratkozott olvasók számát figyelve észrevehetjük, hogy a Braille-könyvtárba beiratkozott olvasók száma sokkal alacsonyabb, mint a Hangoskönyvtárba beiratkozottaké. Ennek az az oka, hogy az elmúlt években háttérbe szorult a Braille-írás használata. Ennek egyik oka az, hogy a könyvek rendkívül terjedelmesek és nehezek. Így például az időseknek gondot okoz a használatuk. A másik ok az, hogy a látásukat felnőttkorban elveszítőek csak nehezen, vagy egyáltalán nem tudják megtanulni a Braille-jelek olvasását.

Informatikai lehetőségek vakok számára

A vakok számítógép-használat közben nem használnak egeret, hiszen nem látnák, hogy mire kattintanak rá. A legtöbb operációs rendszerhez (mint például a Windows vagy a Linux) nem feltétlenül szükséges az egér használata, elég, ha csak a felhasználó a billentyűzetet használja. Ehhez rengeteg billentyűparancsot kell ismerni. A könyvtáraknak érdemes a látássérülteknek számítógép-használati foglalkozásokat tartani, ha igény adódik. Az ilyen képzések nagy részét legtöbbször a – sajnos szó szerinti – „vakon gépelés” oktatása, illetve a billentyűparancsok megismerése és gyakorlása teszi ki. Ha az interneten olyan weboldalt találunk, ahol nincs lehetőség az egér mellőzésére, ott az oldalt akadálymentessé kell tenni. (Katsányi 2006)

A képernyőolvasó szoftverek használatához a hardverigény minimális, hiszen csak hangkártya és hangszóró szükséges. Ma hazánkban a JAWS for Windows nevű képernyőolvasó szoftver a legelterjedtebb, de a nem-Windows alapú operációs

rendszerekhez is alkottak már ilyen programokat; ám ezeknek nem mindegyikéhez lehet használni magyar nyelvű beszédszintetizátort. Az okostelefonok megjelenésével a mobiltelefonok operációs rendszereiben is találhatók külön képernyőolvasók. A legelterjedtebb a Symbian rendszerhez kapcsolódó Talks&Zooms nevű program, amelynek képernyőolvasói és képernyőnagyító funkciója is van.

A gyengénlátóknak sok esetben elegendőek a Windowsba eredetileg beépített lehetőségek, mint például a színek, betűnagyságok és kontrasztok egyéni beállításának lehetőségei. Ha ez nem lenne elegendő, még külön kisegítő lehetőségek vannak, mint például a Nagyító, ami akár 16-szoros nagyítást tesz lehetővé. Az egyéb képernyőnagyító szoftverekhez képest (mint például a MAGic) viszont ez nem annyira felhasználóbarát, hiszen a nagyításnál a betűk, ábrák sok esetben pixelesek maradnak. (Pirosné 2006)

Helyes bánásmód látássérültekkel szemben a mindennapokban

Ha vakokkal vagy látássérültekkel találkozunk, sok esetben zavarba jöhetünk látó emberként, ha olyan kifejezéseket kell használni, mint például a „Nézzé!” vagy a „Figyelj ide!”. Nem fognak ezen megsértődni, mert ők maguk is használják ezeket a kifejezéseket, csak ők nem a látás által, hanem az egyéb érzékszerveikkel szerzett élményeikre vonatkoztatják. Ne lepődjünk meg, ha egy látássérült azt mondja, hogy „Tegnap láttam egy jó filmet.” A film adta élményt ő is átélte, csak máshogy, mint mi. Ettől függetlenül vigyázzunk, hogy ne legyünk tapintatlanok, és felületes ismeretség esetén ne kérdezősködjünk – még jó szándékkal sem – fogyatékukról. A lehető legmegalázóbb helyzet számukra, ha jelenlétükben sajnálkozva beszélünk róluk. (Németh 2009)

Az utcán közlekedve is gyakran találkozhatunk olyan vak személyekkel, akik bizonytalanul mozognak. Ne féljünk segíteni nekik, de mielőtt beléjük karolnánk, kérdezzük meg, segíthetünk-e. Egyrészt ezzel megelőzhetjük azt, hogy megijesszük őket, másrészt nem is biztos, hogy arra szeretne menni az adott személy, amerre mi számítunk. Vannak, akik jobban szeretnek önállóan közlekedni, és nem veszik igénybe a felkínált segítséget, de a többség azért szívesen fogadja. Ha vezetünk egy vak személyt, mindig előtte haladjunk. Ne a háta mögül akarjuk irányítani, mert egyrészt zavaró, ha valaki folyamatosan figyeli őt, másrészt könnyen összezavarodhat. Szűk helyen is az a

leghelyesebb, ha magunk mögött vezetjük, és így tudunk szólni az esetleges akadályokról (például küszöb, képcső). A másik tapintatlanság, amit látóként könnyen el lehet követni az az, ha nem közvetlenül a vak személyhez beszélünk, hanem a kísérőjéhez, mintha a vak személy kiskorú vagy értelmi fogyatékos lenne (például: „Kisasszony, az úr már beiratkozott olvasója a könyvtárnak?”). A mindennapi életben fontos, hogy a látássérült személy környezetében a könnyebb tájékozódás érdekében minden a megszokott helyen legyen. A nyílászárók a balesetek elkerülése érdekében vagy legyenek teljesen nyitva, vagy csukjuk be őket. (Vakok és Gyengénlátók Komárom- Esztergom Megyei Szervezete s.a.)

Ha ezeket a szabályokat a mindennapokban, illetve könyvtári munkánk során figyelembe vesszük, azzal sokat segíthetünk vak és látássérült embertársainknak az önálló és méltóságteljes élet elérésében.

Siketek és nagyothallók

A hallássérültek a fogyatékkal élőknek egy több okból is rendkívül különleges csoportja. Nekünk, ép embereknek azért, mert míg egy mozgáskorlátozottat, vagy egy vak személyt könnyedén felismerünk első látásra, addig egy siket személyt csak akkor, ha kommunikációs szituációba kerülünk vele, vagy ha őt magát látjuk egy másik hallássérült személlyel jelelni. A siketség egy láthatatlan fogyatékoság.

A másik ok, amiért különleges bánásmódot igényelnek az, hogy ők saját magukat nem feltétlenül tartják fogyatékkal élőknek. Siketségüket állapotként fogják fel, és egy nyelvi kisebbség tagjainak tartják magukat. A társadalom csak a hiányosságot veszi észre velük kapcsolatban. Kommunikációs és információszerzési problémáik csak a beszélt nyelv használatakor adódnak, de ez éppen elég ahhoz, hogy gyakran kirekesztettnak, elszigeteltnek érezzék magukat, ami komoly lelki sérülésekhez vezethet.

A halláscsökkenésnek három gyakori típusa lehet:

- Vezetékes: a fül hangvezető rendszerének (hallójárat, dobhártya, hallócsontok) megbetegedése vagy hiányos fejlődése
- Idegi (percepció): a hallóideg, hallópályák, vagy a hangfelfogó rendszer megbetegedései
- Kombinált: A hangvezető rendszer és az idegi nagyothallás kombinációja okozza a halláscsökkenést

Kommunikációs szempontból nem mindegy, hogy az adott személy mikor veszítette el hallását:

- Születésnél, vagy azt megelőzően (congeniális)
- A normális beszédelsajátítás (körülbelül 3. életév) előtt (prelinguális)
- A nyelvelsajátítás (3 éves kor) után (posztlinguális)

(Hattyár 2008)

A siketek és nagyothallók megnevezésére általában a „hallássérült” gyűjtőfogalmat szoktuk alkalmazni. Azonban az érintettek szeretik, ha a hallásállapotuknak megfelelően a siket vagy a nagyothalló kifejezéseket használjuk.

A siketek és nagyothallók könyvtári ellátásában nagy segítség, ha a könyvtár területén indukciós hurokkal segítjük őket a kényelmes könyvtárhasználatban. Az indukciós hurok helyes megnevezése hangfrekvenciás hurokerősítő-rendszer. Ez a rendszer azt a célt szolgálja, hogy a hallókészüléket viselők számára problémamentes legyen a hanginformációk befogadása és megértése, hiszen a hallókészülék minden zajt felerősít, így visszhangos vagy zajos környezetben torzulnak a fontosabb hangok is. Indukciós hurokkal azonban ezt a torzulást részben ki lehet küszöbölni. (General-Seven Kft 2011) Azokat a tereket, melyeket ilyen eszközzel szeretlek fel, nemzetközileg egyezményes módon szokás jelölni.

7. Ábra: Indukciós hurokkal felszerelt terület nemzetközi jelzése

(Forrás: <http://hu.general-seven.com/>)

A siketkultúra

A siketkultúrának nemcsak művészeti értelmezése van. Magában foglal minden nem auditív tevékenységet és közeget, ami iránt a hallássérültek érdeklődnek, amit a mindennapi életük részévé tudnak tenni. Ez egy sajátos életforma. A siketek nem hallgatnak rádiót, de képesek tájékozódni a nyomtatott médiumokból, vagy a feliratozott/ jeltolmács által jelelt televíziós műsorokból. Képesek dolgozni, gyereket nevelni, közösségi életet élni, sportolni, mobiltelefont használni (sms írásához), illetve

Magyarországon és a legtöbb országban jogosítványt is szerezhettek. Még szórakozóhelyre is járnak és ott akár táncolnak is, hiszen a hangos zenét a nagyothallók részben hallják, a ritmust pedig a mély hangok rezgései alapján érzik. Külön jelnyelvi színházuk és sportegyesületeik is vannak.

A hallókhoz hasonló életet tudnak élni, hiszen ma már rengeteg halláspótló eszköz segíti őket a mindennapokban. Például a hallók teljesen természetesnek veszik, ha reggelente ébresztőóra kelti őket, míg a hallássérülteknek vibrációs párna vagy rezgő karóra segíti az ébredést. Számos más eszközt is (mint például fényjelzést adó ajtócsengő, babasírás-jelző készülék stb.) használnak ahhoz, hogy teljes életet éljenek. (Siketek.hu).

Néhány éve Nagy-Britanniában nagy felháborodást váltott ki annak a siket párnak az esete, akik mesterséges megtermékenyítés során szerették volna, ha genetikai tesztek segítségével kiválaszthatták volna beültetésre azokat az embriókat, akikből biztosan siket gyermekek születtek volna. Ez nem egyedi eset. Ezek az emberek azzal érvelnek, hogy siketségük nem fogyatékoság, hanem egy kisebbségi kultúra. Hátrányuk csak azért van a hallókkal szemben, mert eléjük a többségi társadalom akadályokat gördít. (Bognár 2008)

Igaz, hogy a siketség nem olyan hiányosság, amivel ne lenne érdemes élni, de az efféle kezdeményezések számos bioetikai és erkölcsi aggályokat vetnek fel. Nem számít-e önzőségnek a szülők részéről, ha születendő gyermeküket direkt megfosztják a hallás képességétől, csak azért, hogy a későbbiekben egyszerűbb legyen számukra a gyermek nevelése, vagy a felnövő gyermek ne távolodjon el szüleitől a halláskülönbség miatt? Nehéz erre választ adni. Azonban fontos megjegyezni, hogy a siket szülők halló gyermekei közül kerülnek ki a legjobb jeltolmácsok, mert a hangzó nyelv és a jelnyelv is az anyanyelvük.

A fogyatékkal élők világában jól szemlélteti a siketek kívülállóságát az is, hogy siket sportolók nem indulnak a paralimpiai játékokon. 1924 óta saját téli és nyári siketlimpiákat rendeznek négyévente, az olimpiát követő évben. A siketlimpia jelmondata: „*Per ludos aequalitas*” — Játékokkal az egyenlőségért (International Committee of Sports for the Deaf). Magyarországon a siketlimpiát csak kevesen ismerik a hallók közül; sajnos a sportolók elismertsége is messze elmarad az olimpikonokétól vagy a paralimpikonokétól. Állami támogatást és jutalmat sem kapnak megfelelő mértékben. Például a 2009-es taipei

siketlimpiára a később aranyérmet nyert vízilabdacsapat kiutazásához szükséges pénzt magánszemélyek gyűjtötték össze a Magyar Vízilabda Szövetség felhívására. (Magyar Vízilabda Szövetség 2009)

A hallássérültek érdekvédelmét és társadalmi integrációját segíti a Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége (SINOSZ). Segítséget nyújtanak az információk elérésében, a munkavállalásban, és egyáltalán az önálló életvitelben. Jogsegély-szolgálatot és pszichológiai tanácsadást, illetve jelnyelvi tolmács-hálózatot szerveznek.

A siketkultúrába nemcsak hallássérültek tartoznak. Sok halló személy is részt vesz tevékenységükben, mint például a jelnyelvi tolmácsok, nagyothallók, siketek halló rokonai, illetve azok, akik szeretnék megismerni a világukat.

A siketek közösségének egyik legfőbb közös pontja a jelnyelv. A mindennapi életben ezt a kommunikációs formát használják egymás között és azokkal a halló emberekkel, akik értik a jelnyelvet. A jelnyelv az, ami kiemelte őket a fogyatékkal élők közül, valamint sajátos nyelvi és kulturális kisebbséggé formálta őket, nem az orvosi szakvélemény. (SINOSZ s.a.)

A jelnyelv

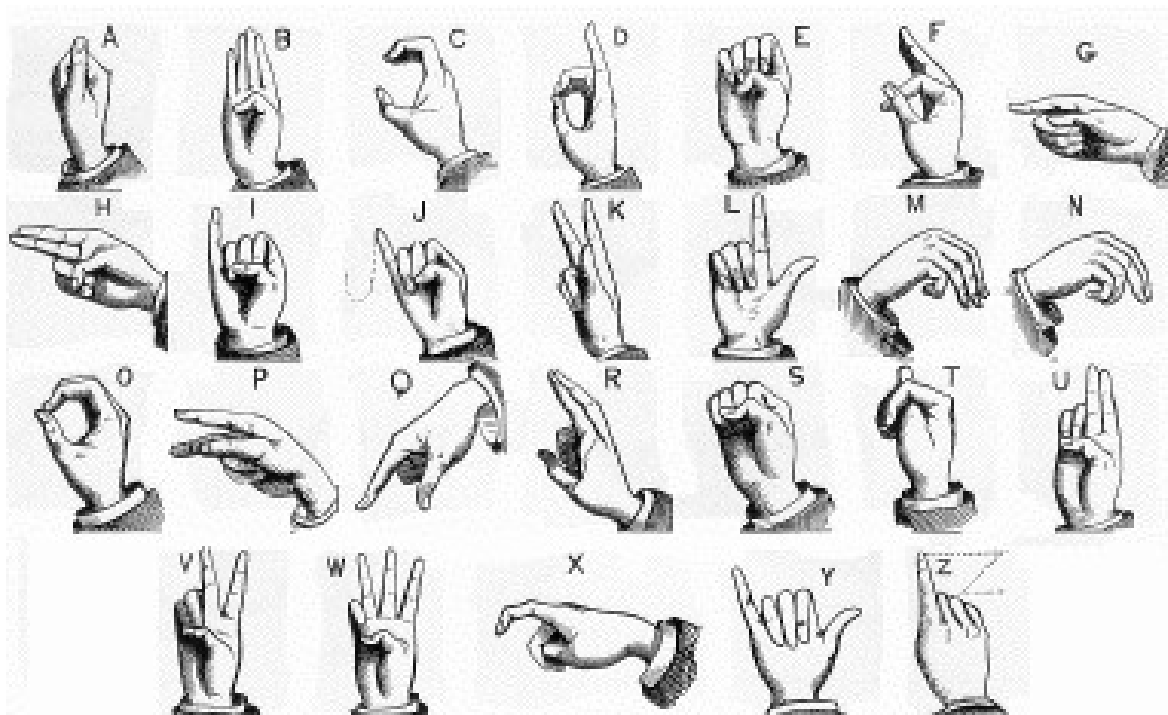
A jelnyelv egy vizuális jelekből felépülő kódrendszer, amelyet nemcsak siketek használnak kommunikációs célokra (például több népcsoportnál vadászat közben is használtak hasonló kommunikációs rendszereket). Egyes nyelvészeti kutatások alapján feltételezhető, hogy az emberiség első nyelvei jelnyelvek voltak, így a beszéd kialakulásában fontos szerepe volt a vizuális jelrendszereknek.

A közhiedelemmel ellentétben a világon nemcsak egyféle jelnyelv létezik (a GESTUNO a hangzó nyelvű eszperantóhoz hasonlóan nem tudott jelentős mértékben elterjedni, hiszen ez csak spontán kezdeményezés volt a siketek egymás közötti nemzetközi kommunikációjának segítésére). Mindenhol másféle jelnyelvet használnak, és ezeknek vannak külön nyelvjárásai is. Megtanulása legalább annyira nehéz, mint a hangzó nyelvé.

Magyarországon kétféle jelnyelv-típus használatos. Az egyik az úgynevezett ujj-ABC, vagy más néven Daktil. A hangzó nyelvhez hasonlóan egy kézjel jelöl egy hangot (betűt).

Mivel a hangzó nyelv struktúrája jelentősen eltér a jelnyelvétől, ezért a siketek nem szívesen használják a Daktilt. Nehézkes, használatával lassul az információközlés. Kizárólag csak elvont, jellel nem rendelkező fogalmak, tulajdonnevek esetén használják, valamint abban az esetben, ha az adott kifejezésnek nem mindenki érti a jelét. Előnye viszont az, hogy teljesen pontos, bármit ki lehet fejezni vele. Az ujj-ABC minden országban eltérő. (Salamon 2006)

8. Ábra: A magyar ujj-abc

(Forrás: <http://blog.xfree.hu/myblog.tvn?SID=&from=10&pid=&pev=2010&pho=09&pnap=&kat=1104&searchkey=&hol=&n=georgina01>)

A siketek által leggyakrabban használt másik jelelési módszer az úgynevezett fonomimikai ábécé. Ezt már egész fiatalon elsajátítják a hallássérült gyerekek. A legtöbb gyógypedagógus így tanítja meg a siketeket a beszédhangok elsajátítására. Sok esetben az ép hallású, de megkésett beszédfejlődésű gyermekeket is ezzel a módszerrel fejlesztik. Néhány jel hasonlít a hallók által is használt kézjelekhez, gesztusokhoz, így a jelnyelvet nem ismerők is megérthetnek egy-egy jelet. Ettől függetlenül a jelnyelv nem pantomim, annál jóval összetettebb.

A jelnyelvet bárki megtanulhatja, a SINOSZ rendszeresen szervez jelnyelvi tanfolyamokat. Magyarországon, a 2009. évi CXXV. törvény hivatalosan is elismerte a jelnyelv nyelvi státuszát. Emellett biztosítja, hogy a rászorulóknak térítésmentesen vehetik igénybe a jelnyelvi tolmácsszolgáltatásokat. A hallássérült gyermekek szülei eldönthetik, hogy a gyerek bilingvális vagy auditív-verbális módszert használó korai fejlesztési gondozást vegyen igénybe (2009. évi CXXV. törv.).

Érdemes lenne a közoktatásba is beépíteni a jelnyelv legalább alapfokú oktatását a halló fiatalok számára is. Ezzel a társadalom is megismerhetné a siketkultúrát, és nem tekintenének furcsán a jelelő emberekre. Ráadásul a jelnyelv több tízezer magyar ember

anyanyelve, akikkel a mindennapi élet során időnként kommunikálni kell.

A jelnyelv iránt érdeklődő halló embereknek hozták létre a www.hallatlan.hu/ weboldalt. A különböző szavakat és kifejezéseket néhány másodperces, folyamatosan ismétlődő videókon tekintheti meg a látogató. Ezek a videók nemcsak a kézjelek elsajátításában fontosak, hanem a helyes mimikát és gesztikulációt is bemutatják. A videók alatt rövid magyarázatot is adnak az adott jelről, hogy egy szónak miért pont az a jele, ami (például a „baba, csecsemő” kifejezés jelét a gyermek ringatása fejezi ki). Így a hallóknak könnyebb megérteni a jelnyelv logikáját, könnyebben megismerhetik a siket emberek gondolkodásmódját. A videók mellett az oldalon fórum is működik, ahol a siket és nem siket emberek akadályok nélkül tudnak beszélgetni egymással. Az évek folyamán az oldal több hazai és külföldi díjat nyert, mint például az Európai Nyelvi Díj (2006 és 2012), Nívódíj (2009), Az Év Honlapja (2009), WSA (World Summit Award, 2011), Nominated-SozialMarie (2011).

Helyes kommunikáció siket személyekkel

Ha szeretnénk valamit közölni, akkor a legfontosabb, hogy felhívjuk magunkra a siket olvasó figyelmét. Ha elsőre ez nem sikerül, megérinthetjük a vállát, vagy inthetünk is neki. Fontos azonban, hogy tisztelettudóak legyünk, és lehetőleg ne hozzuk kellemetlen helyzetbe. A legtöbb hallássérült tud szájról olvasni, ezért álljunk szembe az olvasóval úgy, hogy arcunk ne legyen árnyékban, és ne fényforrás előtt álljunk (ablak, lámpa). A kezünket ne helyezzük az arcunk elé, és más módon sem szabad takarni a szánkat. Sokszor a bajusz vagy szakáll viselése is megnehezíti a szájról olvasást. Beszéd közben ne foglalkozzunk mással, ne mozogjunk vagy forduljunk el. Ha valamit le kell írunk, akkor közben ne beszéljünk. Érdemes pantomimot, testbeszédet kiemelten használni, hiszen ezt a siketek könnyebben tudják értelmezni, mint a halló emberek.

Lassan és tisztán kell beszélni, de kerüljük a szavak túlartikulálását, mert ez is az érthetőség rovására megy, hiszen torzítja az ajakmozgást. Gyakori hiba, hogy a siket személyekkel megpróbálnak kiabálva beszélni. Akinek a hallásmaradványa elenyésző, nem fogja meghallani, viszont a környezet igen. Így a kívülállók figyelmét felkeltve kellemetlen helyzetbe hozzuk a siket személyt.

A másik legfontosabb dolog a szemkontaktus, még akkor is, ha jeltolmács segíti a beszélgetést. Ebben az esetben is közvetlenül a siket embert szólítsuk meg, hozzá beszéljünk.

A siketek nem feltétlenül részesítik előnyben az írásos kommunikációt. Mielőtt leírnánk valamit, kérdezzük meg, egyszerűbb-e így neki megérteni a mondanivalónkat. Aki siketen született, nem biztos, hogy a magyar nyelv írásában vagy olvasásában a hallókhöz hasonlóan jártas. Írásban is törekedni kell az egyszerűségekre. Sokszor elég csak a legfontosabb szavakat leírni, vagy egyszerű ábrákat, rajzokat készíteni. Nem szerencsés eldöntendő kérdéseket sem feltenni, mert lehet, hogy nem értette pontosan a kérdést és úgy válaszolna tévesen. Ha átadjuk az írott üzenetünket, figyeljük a siket személy reakcióját, arckifejezését. Ezzel megkönnyítjük a válaszadását is. (SINOSZ- ajánlás)

A könyvtárakat a siket emberek általában tanulás és szórakozás céljából látogatják, mint a könyvtárhasználók nagy része. A siket személyek családtagjai, hozzátartozói viszont sokszor azért keresik fel a könyvtárakat, hogy megtudjanak valamit a siketségről. Fontos, hogy a könyvtárba betérő hallássérült személy azt érzékelje, hogy a könyvtár számára is nyitva áll, a könyvtárosok pedig segítik őt, segítenek neki problémái megoldásában. (Skaliczki 1994)

A hallássérült embereket gyakran nézik szellemi fogyatékosnak, mi több, sokan hiszik azt, hogy a hallássérültek egyben szellemi fogyatékosok is. Ez egyáltalán nem így van. A hallás hiánya nem jelenti feltétlenül egyéb szellemi fogyatékoság meglétét is (Hattyár 2008). Ezeknek a káros sztereotípiának az egyik forrása az, hogy a többség keveset tud a siketekről, hiszen elég zárt világban élnek. A másik forrás az, hogy a siketek jelnyelve külső szemlélőnek csak mutogatást, értelmetlen mozdulatokat jelent. Emellett még a jelnyelvhez kapcsolódó, sokszor eltúlzottnak látszó arcsmimika is növelheti a szellemi fogyatékoság képzetét. Az eltúlzottnak látszó gesztusokat, és az artikulálatlan hangokat sokszor agresszióknak tekintik, így alakulhatott ki az a másik gyakori tévhit, hogy a siketek agresszívak egymással is, és a hallókkal szemben. Ez nem is lenne meglepő, mert a hallássérültek gyakran vannak kitéve különféle atrocitásnak a külvilágban. Ezért is frusztrálja őket, ha egy halló személlyel kell kommunikálniuk. Ráadásul sokan azt gondolják, hogy ha a siketek nem hallják, amit mondanak, akkor nem is értik, ha róluk beszélnek. Ez nem igaz, mert egyrészt a többségük tud szájról olvasni, másrészt a testbeszédet jobban és tudatosabban használják, így olyan mozdulatokat is megértenek, amiket a hallók csak tudat alatt észlelnek. (SINOSZ)

Végül a legfontosabb, hogy soha ne nevezzük őket süketnek, mert ez számukra lealacsonyító és pejoratív tartalommal bír. A hangzó nyelvben a süket kifejezést sokszor a hiányos szellemi képességekkel, vagy a rossz, hiányos dolgokkal hozzák összefüggésbe (például az olyan szólások és közmondások, mint „Örül, mint süket disznó a búzában”). A jelnyelvet sem szabad jelbeszédnek, vagy mutogatásnak hívni. Nekik ez az anyanyelvük.

Értelmi fogyatékosok a könyvtárban

Értelmi fogyatékosoknak az olyan személyeket nevezzük, akiknél a megismerő képesség állandósult sérülése áll fent az agy organikus károsodása miatt.

A látás- és hallássérültekkel szemben az értelmi fogyatékkal élők nem egységes csoport, egységes igényekkel. Ez csak egy gyűjtőfogalom. Nem lehet róluk általános jellemzőket megadni, még azokról a személyekről sem, akik ugyanattól a rendellenességtől szenvednek. Ők is többféle igénnyel látogatják a könyvtárakat – csakúgy, mint bárki más.

A WHO az értelmi fogyatékosokat intelligencia-hányadosuk alapján több csoportra osztja:

- Legsúlyosabban értelmi fogyatékosok: -19 IQ
 - Súlyosan értelmi fogyatékosok: $20-34$ IQ
 - Értelmileg akadályozottak: $35-49$ IQ
 - Tanulásban akadályozottak: $50-69$ IQ
 - Mentálisan retardáltak: $70-84$ IQ (ők már többnyire normális általános iskolákban tanulnak)
- (Bakos 2008)

Könyvtári ellátásukat viszont több tényező is megnehezítheti, melyeknek oka gyakran a nehezebb értelmező-képességből adódik.

- Nem tudják gyakran, hogy pontosan milyen könyvet vagy dokumentumot keresnek
- Nem találják a kiválasztott dokumentumot
- Megtalálja a dokumentumot, de nem tudja értelmezni az olvasottakat

A legjobb eljárás, ha értelmi fogyatékos könyvtárlátogató érkezik az, hogy folyamatosan figyelemmel kísérjük az értelmi fogyatékos személyt, és segítünk neki. Ehhez nagyon sok türelem és empátia szükséges. Ha az olvasóval kísérő is érkezik, akkor könnyebb dolga van a könyvtárosnak, hiszen a kísérő ismeri a fogyatékos személyt, tudja milyen szokásai

vannak, illetve mennyire súlyos az állapota. Ez különösen akkor fontos, ha az olvasó nem szeret idegenekkel beszélni, vagy nehezen fejezi ki magát. Sajnos ma Magyarországon a fogyatékos személyek iránti attitűdök még mindig erősek. Ennek talán az az oka, hogy a közoktatásban nem fektetnek kellő hangsúlyt az értelmi fogyatékosok megismerésére. Így a könyvtárosok sokszor tanácstalanok, ha ilyen személy látogatja a könyvtárat. Egyes nézetek szerint az előítéletek feloldására alkalmas lenne, ha az egészséges és a sérült gyerekek nem külön iskolákban tanulnának, hanem együtt. Számos érv szól ezen elmélet ellen és mellette is, de az biztos, hogy az értelmileg sérült gyermekeknek szükségük van külön odafigyelésre és fejlesztésre.

A másik megoldás az lenne, ha az értelmi fogyatékos gyermekeket már korán megismertetnék a könyvtár világával, ösztönöznék őket a könyvtárlátogatásra. A speciális iskolákban nem tudnak minden gyermek igényeivel külön foglalkozni, így a jobb képességű gyerekek – akik megtanulhatnák a könyvtárhasználatot – sem ismerkednek meg a könyvtárakkal.

A könyvtárosképzésben ki kellene térni az értelmi fogyatékosok ellátására is. Meg kell ismerni a különféle értelmi fogyatékoságok típusait. Segíteni kell a könyvtárhasználókat, hogy tudjanak tájékozódni, illetve a dokumentumokból megtalálják, és értelmezni tudják az őket érdeklő információkat. A könyvtárosképzés pedagógiai és pszichológiai részében ki kellene térni erre is, hiszen nem mindenki rendelkezik olyan empatisz képességekkel, amelyek megfelelnek a speciális igényű olvasók kiszolgálásához.

Számos könyvtár szervez az értelmi fogyatékosoknak különböző tanfolyamokat, foglalkozásokat. Az egyik ilyen lehetőség a számítógép-, vagy internet-használói tanfolyam, amely sokat segíthetne nekik abban, hogy az őket érintő dokumentumokat egyszerűen el tudják érni. Ez azért fontos, mert a weboldalak akadálymentesítése látás-és hallássérülteknek már szinte mindennapos, de az értelmi fogyatékosoknak nehezükre esik a bonyolult felépítésű oldalak kezelése, megértése. (Bagi 2009) A jászberényi könyvtárban például felső tagozatos értelmi fogyatékos általános iskolások integrációját segítő foglalkozásokat szerveztek, melyek igen sikeresek voltak. Az értelmi fogyatékkal élő gyermekek így betekintést kaptak a könyvtár világába. (Bakos 2008)

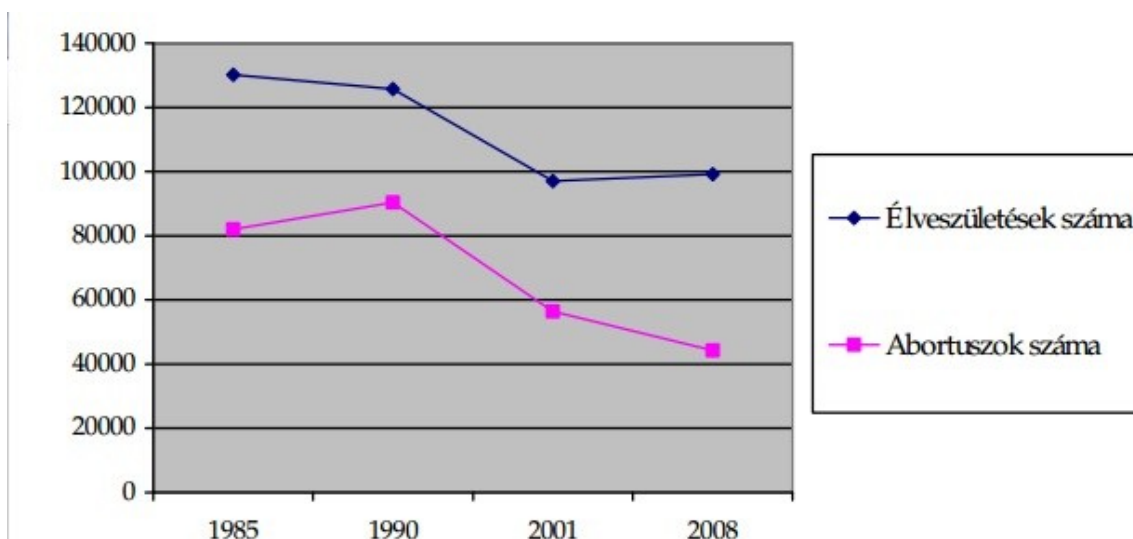
Társadalmilag hátrányos helyzetűek könyvtári ellátása

Társadalmi változások és azok következményei Magyarországon az elmúlt évtizedekben

Ahhoz, hogy a társadalmilag hátrányos helyzetűek ellátására stratégiákat dolgozzunk ki, először is meg kell határoznunk, kikről is van szó. A feladat nehezebb, mint amilyennek első pillantásra tűnik, hiszen a társadalmi és gazdasági változásokkal egyidőben a hátrányos helyzetűek csoportjai is folyamatosan változnak. A mai magyarországi társadalmi viszonyokat leginkább az 1989-1990-es rendszerváltás és az azt követő gazdasági változások alakították ki.

Politikailag maga a rendszerváltás nem tartott hosszú ideig. Ennél sokkal lassabb folyamat volt a gazdaság és a társadalom átalakulása. A magyar közvélemény már közvetlenül a rendszerváltozás után elégedetlen volt a változás ütemével, európai szinten a legpesszimistábbak voltak jövőjüket illetően, és anyagilag is rosszabb helyzetben érezték magukat az 1989-es állapotokhoz képest. (Kolosi — Róbert). A lakosság válságos helyzetét az abortuszok számának alakulása is jól mutatja.

9. Ábra: Az élveszületések és az abortuszok számának alakulása 1985 és 2008 között

(Forrás: http://szocianszek.unideb.hu/tart/Kutatomuhelyek/Tarsadalomtorteneti_files/Rendszervaltastarshat1.pdf)

A rendszerváltást megelőző, és az azt követő időszakban drasztikusan megnőtt a terhesség-megszakítások száma, ráadásul a gyermekvállalási hajlandóság is egyre csökkent.

A legfontosabb, a társadalom egészét érintő változás többek között az állami tulajdonok újraelosztása volt. A centralisztikus és autoriter rendszert a jogra, autonómiára, szabadságra és demokráciára törekvő társadalomszerveződés váltotta fel. A gazdaság is átalakult: a tervgazdasági rendszert felváltotta a piacgazdaság. A privatizációk miatt az állami tulajdonban lévő vállalatok száma 1994-re kevesebb, mint a felére csökkent. (Valuch s.a.).

A társadalom elit része megváltozott. Bővült a jómódúak rétege, megjelent a tulajdonosi és vagyoni elitréteg. A középosztály kisebb lett és sokkal tagoltabbá vált. Megjelent a munkanélküliség és a hajléktalanság, melyek a privatizációk után tömeges jelenséggé váltak. Az 1990-es évek végére a társadalmi rétegek zártabbá váltak és egyre nehezebb lett a felfelé irányuló társadalmi mobilitás. Felértékelődött az iskolázottság és a szakképzettség szerepe a társadalmi tagozódások folyamatában. A kilencvenes évek elejétől kezdve a jövedelmi-vagyoni egyenlőtlenségek növekedése felgyorsult. A rendszerváltás a rejtett („kapun belüli”) munkanélküliséget nyílttá tette. A gazdasági szerkezetváltás következtében tömegesen szűntek meg a munkahelyek, főként a nehéz- és az építőiparban. Az elhelyezkedés főként az alacsony képzettségű fiataloknak, és a csak általános iskolát végzetteknek nehezedett meg, és sok esetben lehetetlenné is vált. Munkanélküliség szempontjából az észak-magyarországi régió a hazai nehézipar gyors leépülése miatt, míg az észak-alföldi régió a gazdasági elmaradottság miatt vált tartósan hátrányos helyzetben lévő területté. (Valuch s.a.)

A hazai nemzetiségek közül a cigányságot érintette a legsúlyosabban a rendszerváltást követő időszak társadalmi és gazdasági változása. A cigányság nagy része vidéken élt, ráadásul iskolai végzettségük is alacsonyabb az átlaghoz képest. Emiatt a munkanélküliség és a szegénység gyakorivá vált köztük.

A Máté- effektus

A társadalomtudomány egyre gyakrabban alkalmazza az Újszövetségben, Máté apostol evangéliumából származó, ismert példabeszédet a társadalmi hátrányok alakulásának tárgyalásában. Ez a bibliai rész a Gazdáról szól, aki szolgálóinak különböző összegű

talentumokat ad, majd egy idő után elszámoltatja őket (innen ered a köznyelvben használatos „talentum” kifejezés, amely a szellemi képességeket jelzi). (Gereben 1997) A példázat befejezése összefoglalja a tanulságot: *„Mert mindenkinek, akinek van, adatik, és megszorítottatik; akinek pedig nincsen, attól az is elvételik, amije van.”* (Mt. 25: 29). Ha elvonatkoztatunk a történet teológiai üzenetétől, láthatjuk a hátrányos helyzetűek lehetőségeinek alakulását. Az előnyösebb helyzetben lévők képesek kihasználni az intézményrendszerek és egyéb lehetőségek pozitív hatásait, így további előnyökhöz jutnak, és ezzel a hátrányos helyzetűek hátrányai tovább növekednek. (Schüttler 2003)

Az iskolázottság és az oktatás területén is jól megfigyelhető a Máté-effektus megvalósulása. A hátrányban lévők teljesítménye folyamatosan romlik, míg a jobban tanulók teljesítményét az iskola többnyire tudja növelni. A 2000-es PISA („a nemzetközi tanulói teljesítménymérés programja”) felmérésen a vizsgálatban résztvevő országok közül a magyar gyerekek között volt kimutatható a legnagyobb teljesítménykülönbség. Az iskolák nagy része nem csökkenti, hanem még inkább elmélyíti a különböző szociokulturális háttérből kikerülő gyermekek közti szakadékot. (Schüttler 2003).

A hátrányos helyzetűek könyvtári ellátásában az egyes rétegeket érintő, speciális információk és dokumentumok szolgáltatása a legfontosabb. A másik, ugyanennyire fontos tényező az elfogadó környezet biztosítása. A továbbiakban több társadalmi réteget vizsgálunk meg könyvtári ellátásuk szempontjából:

- Idősek
- Hajléktalanok
- Munkanélküliek
- Nemzetiségek, etnikumok (leginkább romák)
- Hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetű fiatalok

Idősek

Az egészségügy és a társadalmi ellátórendszer fejlődésével az emberek várható élettartama folyamatosan növekszik. Emellett viszont a demográfiai változások és a családszerkezet átalakulása miatt az idősek szerepe megváltozott. Míg az öregek régen a nagycsaládokban megbecsült helyet foglaltak el, mára a kisebb, sok esetben széttagolódott családok peremére szorultak. Évszázadokkal korábban vidéken mindenki a haláláig erejéhez mérten kivette a részét a ház körüli munkákból. Az urbanizáció hatására viszont az idősek ellátásának feladata már társadalmi problémává vált. (Benjámín – Bolgár 1981) Az utóbbi évtizedek csökkenő születésszáma miatt a nyugellátás biztosíthatósága egyre bizonytalanabbá vált, hiszen egyre kevesebb aktív korúnak kell eltartania a növekvő számú ellátásban részesülő társadalmi rétegeket. A következő évtizedek előrejelzései is borúsak, hiszen a Ratkó-korszakban született gyermekek nemsokára elérik a jelenlegi nyugdíjkorhatárt. Politikai szinten mindennaposak a nyugdíjakat, illetve a nyugdíjkorhatárt érintő kérdések feletti viták. Ez nemcsak magyarországi probléma, mert Európa több más országában is nehézségeket okoz a társadalom elöregedése.

A fentiek nemcsak a társadalom egészét érintő problémák. Maguk az idősek is nehéz helyzetben vannak. Családjaik sokat dolgoznak a megélhetésért, így egyre inkább elmagányosodnak. Egészségi állapotuk miatt nehezen mozognak, rendszeres ellátásra szorulnak sok esetben. Emellett sokan megélhetési gondokkal is küszködnek. A gyógyszerek és az élelmiszerek megvásárlása, a lakhatás biztosítása igen nehezen oldható meg a legtöbb nyugdíjas számára. Sokan élnek közülük nagyon rossz életkörülmények között. Szinte minden évben hallani olyan idősekről, akik (főleg vidéken) saját otthonaikban fagynak halálra, mert nincs pénzük fűtésre.

Az idősek elmagányosodását számos intézmény igyekszik csökkenteni. Az önkormányzatok külön ellátórendszert hoztak létre, mellyel rendszeresen biztosítják az étkeztetést és a betegápolói, gondozói ellátást. Nagyobb városokban, illetve Budapest minden kerületében működnek idősek klubjai vagy napközi otthonai. Itt közösségbe járhatnak, kulturális programokon, kirándulásokon vehetnek részt. Sok idősek klubjának van könyvtára, ahol könyvekhez és napilapokhoz juthatnak a nyugdíjasok.

Számos kutatás bizonyítja, hogy a szellemileg friss idősök általában nyugdíjas éveik alatt pótolják azokat a műveltségi hiányait, amelyekre korábban nem jutott idejük. A szellemi kondíció megőrzése rendkívül fontos az idősoknél. Az aktív tevékenységek (fizikai és szellemi foglalatosságok), a nyitottság, kiegyensúlyozottság és az örökre való képesség mind az emberibb idősok feltételeinek biztosítása közé tartozik. Közülük a legtöbb fizikai és szellemi adottságaiknak köszönhetően a közkönyvtárak rendszeres látogatói. A sokszor magányos idősok azonban nemcsak művelődni szeretnének a könyvtárban. A könyv számukra nem csak egyszerű olvasmány, nem csak művelődesi eszköz, hanem sok esetben ez a kapcsolatuk a világgal. A könyvtár családias légköre, a könyvtárosok barátságos viselkedése, illetve sokszor az emberi kapcsolatok ösztönzik arra az idősoket, hogy rendszeres könyvtárlátogatók legyenek. Sokszor a rendezett körülmények miatt látogatják a könyvtárat, például azért, hogy otthon tudjanak spórolni a fűtéssel, amíg napközben a könyvtárban tartózkodnak.

Ezeket a problémákat már sok hazai könyvtár felismerte, és többféle program született az idősok könyvtári ellátásának elősegítésére. Például Budapesten a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban az 1960-as évek óta biztosított volt a házhoz kötött olvasók számára a könyvek házhozszállítása. Az elmúlt években ez a szolgáltatás kibővült, így alakult meg a „Könyvet házhoz” program, amelyet 2002 őszén indítottak. Az idősok mellett már a mozgáskorlátozottak is igénybe vehetik ezt a lehetőséget. Akik szeretnék igénybe venni a szolgáltatást, azok telefonon (a Budai régióban egy ingyenes zöld számon), személyesen, a kerületek szociális intézményeinél, vagy a szociális gondozóknál jelezhetik szándékukat. Plakátokkal és egyéb eszközökkel (szórólapok, média bevonása, internet) népszerűsítették a régi-új szolgáltatást. A „Nagybetűs könyvek és hangoskönyvek ajánlójegyzéke” című kiadvány szorosan kapcsolódik a „Könyvet házhoz”-projekthez. (Béniné et al. 2008)

A statisztikák alapján a program rendkívül sikeres, hiszen így több tízezer dokumentumhoz jutottak hozzá a rászorulóok.

10. Ábra: A házhoz szállítások számának alakulása 2006-ban és 2007-ben

	2006	2007
Házhoz szállítást igénybe vevők száma (fő)	711	881
Gépkocsival történő szállítások száma (alkalom)	722	867
Kölcsönzések (alkalom)	4306	5114
Kölcsönzött dokumentumok száma (db)	21120	33737
Egy szállításra jutó átlagos kölcsönzés (alkalom)	5,96	5,8

(Forrás: Tudományos és Műszaki Tájékoztatás — http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=4964&issue_id=496)

11. Ábra: A „Könyvet házhoz” szolgáltatást népszerűsítő plakát

KÖNYVET HÁZHOZ

A FŐVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR XI. KERÜLETI KÖNYVTÁRAI
A BUDAPEST FŐVÁROS XI. KERÜLET ÚJBUDA ÖNKORMÁNYZATA ÁLTAL
MUKÖDTETETT EGYESITETT SZOCIALIS INTÉZMÉNYEKSEL
együttműködve
KÖNYVEK, HANGOS KÖNYVEK, FOLYÓIRATOK,
valamint ezek
HASZNÁLATÁT SEGÍTŐ ESZKÖZÖK
GÉPKOCSNÁL TÖRTÉNŐ HÁZHOZ SZÁLLÍTÁSÁT VÁLLALJA

A szolgáltatás igénybevételére vonatkozó kéréseket
a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár XI. kerületi tagkönyvtáraiban
a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
ingyenes zöld számán: 06-80-204-067,
a Budapest Főváros XI. Kerület Újbuda Önkormányzata által működtetett
Egyesített Szociális Intézményeknél
Budapest XI. Kereháza utca 6.
és személyesen a szociális gondozóknak jelezhetik

Kelenföldi Könyvtár
XI. Etele út 55.,
Tel.: 371-2788

Karinthy Frigyes Könyvtár
XI. Karinthy Frigyes út 11. Tel.:
279-1483

Hívjon minket, hogy segíthessünk!

(Forrás: Tudományos és Műszaki Tájékoztatás 2008 —
http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=4964&issue_id=496)

Könyvtári programok idősebb könyvtárlátogatók számára

Az idősebb könyvtárlátogatóknak szervezhetünk különféle programokat a könyvtárakban. Például az utóbbi években rendkívül népszerűek voltak az ingyenes számítógép- és internet-használati tanfolyamok, melyeket könyvtárosok tartottak idősebb olvasóiknak. Ezeken a 2-3 órás foglalkozásokon a résztvevők elsajátíthatják az alapvető tudnivalókat, megnézhetnek néhány programot (szövegszerkesztő, képnézegető stb.), és az internetes böngészőfelületeket is megtekinthetik. Aki akar, létrehozhat magának e-mail fiókot is. Ilyenkor még leggyakrabban a könyvtár elektronikus katalógusát is megmutatják a tanfolyam résztvevőinek, akik megkereshetnek benne egy tetszőleges dokumentumot.

Az idősök körében népszerűek az író-olvasó találkozók, egészségügyi előadások, tanácsadások, melyeket a könyvtárakban szerveznek. Sokszor ők maguk adnak ötleteket, javaslatokat a könyvtárosoknak, mit szeretnének, mi foglalkoztatja őket. Vannak, akik csak napilapokat olvasnak, de sokan kölcsönöznek vagy helyben olvasnak könyveket. A nagybetűs/öregbetűs könyvállomány gyarapításával segíthetünk nekik, hiszen a legtöbb idős személy látása már nem tökéletes.

A könyvtárosoknak az idősökkel való kommunikáció során türelemre és empátiára van szükségük. A magányos idősök a számukra szimpatikus könyvtárosokkal szeretnek/szeretnének beszélgetni (gyakran van „kedvenc” könyvtárosuk, akikhez szívesen fordulnak). A sokszor túlterhelt könyvtári személyzetnek nincs lehetősége mindenkivel annyit foglalkozni személyesen, mint amennyit talán kellene. Az idős „törzsvendégek” viszont sokszor szívesen segítenek. Néhány könyvtárban önkéntes kisegítőként dolgoznak nyugdíjasok. Ezzel ők maguk is közösségben vannak és hasznosnak érzik magukat, míg a könyvtárosoknak is nagy segítség, ha egyes munkafolyamatokat rájuk bízhatnak.

Nagy a felelőssége a könyvtárosoknak a betérő nyugdíjasok életminőségének javításában. Ha érzik, hogy van hová tartozniuk, és a könyvtárosok személyre szólóan tudnak számukra könyveket ajánlani, sokkal nagyobb a valószínűsége, hogy aktívabbak és szellemileg is frissebbek maradnak. Egyikünknek sem szabad elfelejteni, hogy egyszer minden idős volt fiatal, és minden fiatal egyszer megöregszik.

Hajléktalanok a könyvtárban

A rendszerváltás után több ezer ember került utcára – sokszor önhibáján kívül. 1990-ben Győri Péter tanulmányában még azt írta, hogy „Magyarországon jelenleg nem ismerik el hivatalosan a hajléktalan állapotot, így hivatalos meghatározásról, regisztrálásról, számbavételről, vagy eljárásokról sem beszélhetünk.” (Győri 1990) 1993 és 2011 között a hajléktalan személyek száma csaknem a háromszorosára nőtt. Az ellátórendszer nem tud mindenkit fogadni és megfelelő ellátásban részesíteni. Sokan közülük nem is hajlandóak igénybe venni ezeket a szolgáltatásokat, mivel nem érzik magukat és értékeiket biztonságban az éjjeli szálláshelyeken. A színvonalasabb intézményekbe csak kemény harcok árán tudnak bejutni.

12. Ábra: Hajléktalanok elhelyezését biztosító szociális intézményekben ellátottak száma 1993 és 2011 között

Év	Hajléktalanok otthona, szállása, éjjeli menedékhelye
1993	3 578
1994	5 113
1995	5 738
1996	6 026
1997	6 429
1998	6 520
1999	6 500
2000	6 320
2001	6 323
2002	6 069
2003	6 354
2004	6 892
2005	7 642
2006	7 579
2007	7 594
2008	7 822
2009	8 377
2010	9 175
2011	9 441

(Forrás: KSH)

A hajléktalanok nemcsak lakóhely nélküliek. Komplex anyagi és mentális deprivációt élnek át. Nélkülözik azokat az eszközöket is, amelyek biztosítanák megélhetésüket, vagy

közösségi kötelékeiket. A hajléktalanok közt vannak, akik teljesen egyedül tengetik életüket, és vannak, akik sorstársaik közül barátokat szereznek, és együtt próbálják segíteni egymást. (Kapuvári 1995)

Az éjszakai melegezők és szálláshelyek nem nyújtanak menedéket nappalra a fedél nélkülieknek, ezért sokan közülük behúzódnak a könyvtárakba. A könyvtárak nyugodt, barátságos légköre, és a fűtött helyiség igen vonzó számukra. Sokszor leülnek könyvvvel vagy újsággal a kezükben, és békésen alszanak. A könyvtári ellátást szabályozó 1997. évi CXL. törvény szerint mindenkinek állampolgári és alkotmányos joga a könyvtári dokumentumokhoz és információkhoz való szabad hozzáférés – így a hajléktalanoknak is. Ez viszont óhatatlanul feszültségeket gerjeszt nemcsak a könyvtárosok körében, hanem a könyvtár többi olvasója közt is.

A könyvtárak ilyenkor nehéz helyzetben vannak. A hajléktalanokat nem küldhetik ki, mert nekik is joguk van ingyen hozzáférni a dokumentumokhoz. A többi olvasó (akik gyakran több ezer forintot is fizetnek a könyvtári szolgáltatásokért) viszont ezt nehezen tolerálja. A hajléktalanok jelentős része ápolatlanságával terhére van környezetének, ráadásul sokan közülük fertőző betegek, vagy élősködők vannak. Egy Pest megyei közkönyvtárban például volt olyan olvasó, aki élősködőket vitt haza a kikölcsönzött könyvekkel együtt, amelyeket nem tudott „visszavinni” a könyvtárba a kölcsönzési idő lejártakor. Ha ezek a családodott olvasók elpártolnak a könyvtártól és nem veszik igénybe a szolgáltatásokat, akkor a könyvtár pénzügyileg is nehéz helyzetbe kerül.

A Nemzeti Közszerológati Egyetem Központi Könyvtárának munkatársaival készített mélyinterjúk során kiderült, hogy az elmúlt években a hajléktalan-probléma ott is jelen volt. A könyvtár EISZ-kabinetében több hajléktalan is tartózkodott nyitvatartási időben. A tanulni vagy kutatni kívánó hallgatók kiszorultak a részlegből, mert minden számítógépnél „külsősök” ültek, akik játszottak, hangoskodtak, és alkoholt is fogyasztottak, így lehetetlenné tették az EISZ-kabinet rendeltetésszerű használatát. Ráadásul agresszív viselkedésük és ápolatlanságuk elriasztotta a többi olvasót. Előfordult olyan eset is, hogy a könyvtár zárásakor a könyvtárosok találtak rá olyan hajléktalanokra, akik ájultra itták magukat napközben. Ha viselkedése miatt elküldtek valakit, másnap visszatérhetett, hiszen joga van hozzá. A könyvtár panaszkönyvébe rengeteg felháborodott olvasó (hallgatók és oktatók is) írt bejegyzést a méltatlan körülményekről. A helyzet akkor oldódott meg,

amikor a szervezeti átalakítások során az NKE a Hungária körúti Campusban létrehozta az egyetem laktanyáját, így megszigorították a Campus területére történő belépést. Így a főbejáratnál nem engedik be a gyanúsnak vagy veszélyesnek látszó személyeket – így a hajléktalanokat sem.

Az viszont nem megoldás, ha valamilyen úton-módon elzárjuk a hajléktalanok elől a könyvtárat. Ez a probléma „szőnyeg alá söprése” lenne, ráadásul ütközne a könyvtári törvényben foglaltakkal is.

Pontos megoldási stratégia nem született az elmúlt húsz esztendőben. Amit a könyvtárosok tehetnek az, hogy összegyűjtik a hajléktalanok ellátásáról szóló kiadványokat, és lehetőség szerint felhívják rá fedél nélküli olvasóik figyelmét. Így hozzájuthatnak olyan információkhoz, melyekre szükségük van (átmeneti szállások, étkezési, tisztálkodási lehetőségek, ruhaosztások).

Személyesen annyit tudunk tenni, hogy empátikusak és rendkívül tapintatosak vagyunk a hajléktalanokkal és a többi olvasóval szemben is. Egy jó szó vagy kedves mosoly adott esetben enyhítheti ezeknek az embereknek a gondjait. Nem szabad elfelejtenünk, hogy itt tragikus emberi sorsokról van szó. Senki sem érdemelné meg a hajléktalan életet, mégis több ezer ember kényszerül arra, hogy az utcán éljen.

A munkanélküliség és a társadalom viszonya

A rendszerváltás előtti szocialista években szinte elképzelhetetlen volt, hogy valakinek ne legyen munkája. Már a XX. század elejétől büntették azokat, akiket közveszélyes munkakerülőnek nyilvánítottak. A II. világháború utáni szocialista állam a teljeskörű foglalkoztatottságot tűzte ki maga elé elérendő célként. Az ötvenes évek politikai viszonyaihoz képest enyhébbnek tartott Kádár-korszakban is komolyan vették a munkanélküliség üldözését. Kőszeg Ferenc parlamenti képviselő 1992-es felszólalása szerint *„Korábban évente 2-300 embert ítéltek el közveszélyes munkakerülésért, és 2 ezer fölött volt azoknak a száma, akiket szabálysértési eljárás keretében ítéltek úgynevezett szabálysértési elzárásra. (...) A közveszélyes munkakerülés lényege az, hogy bűncselekmény hiányában életmódot büntet.”* (Kőszeg 1992). 1989-óta nem bűncselekmény a közveszélyes munkakerülés. Az 1990-es évektől kezdve rohamosan megnőtt az állástalanok száma. A privatizáció, a vállalatok, gyárak és üzemek felszámolása, bányák bezárása több ezer munkahelyet szüntetett meg. A munkanélküliség szempontjából legveszélyeztetettebbek voltak (és ma is azok) az alacsony képzettségűek, betanított munkások. Nagyon magas a pályakezdők száma a munkanélküliek között. A legfrissebb statisztikák alapján 2012 júliusa és szeptembere között a munkanélküliek létszáma 458 ezer fő volt. Így a munkanélküliségi ráta 10,4%-os, ami lényegében megegyezik az egy évvel korábban mért adatokkal. A férfiak körében a munkanélküliség az előző évi szinten maradt, a nők munkanélküliségi rátája viszont 0,6 százalékponttal csökkent. A 15-24 éves korosztály (a pályakezdők) a munkanélküliek 20,1 százalékát tették ki. (KSH 2012)

Köztudott, hogy a legtöbben önhibájukon kívül válnak munkanélkülivé, a társadalom mégis sok esetben lustának titulálja őket. Sokak szerint azért van munkanélküliség, mert az emberek nem akarnak dolgozni. E nézet szerint a jóléti államok hiába alakították ki a szociális támogatórendszereiket és hiába alkalmaznak motivációs eszközöket, mert csak kényszerítő eszközökkel lehet a kialakult állapotokat megoldani. (Csoba 2009) Az emberek előítéleteik miatt anyagi helyzet alapján különbséget tesznek munkanélküli és munkanélküli között. Schroeder találóan fogalmazta meg ezt a jelenséget: *„A munkaösztönzésről szóló viták többnyire nem a lustaságról vagy a szorgalomról szólnak, hanem a pénzről. Egy lottó ötös nyertest senki nem tart lustának, pedig semmit nem*

csinál.” (Schroeder 2000) Ezek tudatában nem csoda, ha maguk az érintettek megfosztva érzik magukat a társadalmi kapcsolatoktól, biztonságérzetüktől és társadalmi státuszuktól. (Ulicska 2001) Az anyagi források hiánya miatt ezek az emberek függő helyzetben érik magukat. Emberi és családi kapcsolatrendszereik meggyengülnek, így gyakran elmagányosodnak. (Castel 1993) Az identitásvesztés a rezignációtól kezdve a depresszióig át egészen az öngyilkosságig vezethet. A tétlenség és a hasznosság érzésének hiánya deviáns viselkedésekhez és konfliktusokhoz vezethetnek. (Kövesháziné 2001)

Könyvtári szolgáltatások munkanélküliek számára

A munkanélküliek sűrűbben keresik fel a könyvtárakat, hiszen információs igényeik ugrásszerűen megnövekednek, illetve több szabadidejük van a foglalkoztatottakhoz képest. Általában az időszaki kiadványokban vagy az interneten fellelhető álláshirdetéseket nézik át, de vannak, akik képezni akarják magukat, hogy könnyebben találjanak állást. Összességében tehát gyakorlati információkra van szükségük. A könyvtárosok egyik legfontosabb feladata az, hogy segítsenek ezeknek a személyeknek jellegzetes információs igényeik kielégítésében. Ez a közhasznú információszolgáltatás egyik speciális fajtája. Emellett még több könyvtár kedvezményes beiratkozási lehetőséget biztosít álláskeresők számára.

Hazai példák is bizonyítják, hogy a könyvtárosok rugalmas hozzáállása segíthet a munkanélkülieknek. Például a Pest Megyei Könyvtárban széleskörű igényfelmérés után létrehoztak egy adatbázist (Lakossági Információs Szolgáltatás), amely a társadalom széles körű közhasznú tájékoztatását tette lehetővé. Az olvasók leginkább jogi, orvosi és továbbképzési témák iránt érdeklődtek. (Kövesháziné 2001)

1992-ben Hatvanban, az Ady Endre Városi Könyvtárban létrehoztak munkanélkülieknek egy speciális szakképző iskolát. Itt a résztvevők kosárfonást, hímzést, szövést tanulhattak, majd szakmunkás bizonyítványt is szerezhettek. Ezzel a könyvtár túl nagy feladatot vállalt, de a hatalmas érdeklődés miatt maga a képzés nem szűnt meg, csak áthelyezték egy általános iskolába. (Kocsis 1994).

A könyvtár – mivel alapvetően befogadó jellegű intézmény – segíthet a magányosság és a társadalomból való kirekesztettség érzésének feloldásában. A könyvtárosok megértő és

segítőkész hozzáállása csökkentheti az állástalan személyekben az értéktelenség érzetét.

A hazai nemzetiségek és etnikumok könyvtári ellátása

Az etnikai és nyelvi kisebbségek könyvtári ellátása egybeforr a hagyományos közkönyvtár fogalmával; azonban tudnunk kell, hogy ez nagyban függ a társadalmi-politikai viszonyoktól, illetve az adott közösségek nemzeti öntudatától is. Az viszont biztos, hogy a nemzetiségek ellátása mindenképpen speciális könyvtári feladat.

A hazai nemzetiségi oktatással szinte egyidőben jelent meg a könyvellátási- és könyvtárhálózat létrehozásának igénye. A szocialista politika szemléletmódja azonban csak lassan változott a kérdést illetően. 1969 és 1970 között a Könyvtártudományi és Módszertani Központ felmérést végzett, hogy reális képet kapjanak a hazai nemzetiségek olvasáskultúrájáról, illetve anyanyelvi könyvellátásukról. A kapott eredmények szerint az akkori könyvtári hálózat adott volt, de az intézmények állománya szegényes volt, nem volt lehetőség helybenolvasásra, és a könyvtárosok sem voltak kellően felkészülve, nyelvtudásuk is kívánnivalót hagyott maga után. A felmérés után világossá vált, hogy központilag meghatározott anyagi és szakmai támogatásra van szüksége a nemzetiségeket ellátó könyvtáraknak. 1971-ben hosszas szakmai vita után a Művelődési Minisztérium kiadta az „Irányelvek a nemzetiségi lakosság könyvtári ellátásának továbbfejlesztésére” című dokumentumát. Ebben összefoglalták a teendőket, és kidolgozták a nemzetiségi könyvtárellátás rendszerét. (S. Benedek 1995)

A rendszerváltás után a társadalmi és politikai változások miatt a nemzetiségek és kisebbségek könyvtári ellátása is megváltozott. A kisebbségek jogait biztosító törvények és rendeletek alapján az önkormányzatok feladata a településen élő kisebbségek könyvtári ellátása (Juhász 2002) A megyében élő nemzetiségek és egyéb kisebbségek *“középszintű könyvtári ellátásáról a megyei könyvtáraknak kell gondoskodniuk”* (1997. évi CXL törvény)

A hazai könyvtárügyben a legnagyobb, speciális ellátást igénylő etnikai kisebbség a cigányság.

Cigányok a könyvtárban

Cigány vagy roma? A mai magyar nyelvben mindkettő használatos. A politikai korrektség rendkívül fontos, azonban a „cigány” szó nem feltétlenül sejtet sértő tartalmat, az értelmezés teljes mértékig a szöveggörnyezettől függ. Maguk az érintettek is inkább ezt a szót használják saját magukra (például az Országos Cigány Önkormányzat nevében is a cigány szó szerepel). Ezért a dolgozatban egységesen a „cigány” kifejezés szerepel.

A cigányságról szóló elemzések egyértelműen azt mutatják, hogy a cigányok társadalmi felemelkedése leginkább azon múlik, hogy mennyire lehet mérsékelni szociális kirekesztődésüket, és hogyan lehetne segíteni nekik abban, hogy beilleszkedjenek a társadalomba. A cigányok integrációjában a két legfontosabb terület az oktatás és a foglalkoztatás. (Szilágyi 2004) Ez a két terület azért fontos, mert a cigányok nagy része nemcsak etnikai hovatartozása miatt került hátrányos helyzetbe. Sokan nagycsaládban élnek, alacsony iskolai végzettségűek, munkanélküliek, illetve a fogyatékkal élők jelentős része is cigány származású. A 2001-es népszámlálás adatai szerint *„A hazai nemzeti etnikai kisebbségek körében a cigányok között magas a fogyatékos emberek aránya: a cigány etnikumhoz tartozott 2001-ben a népesség 1,9 százaléka, illetve a fogyatékos emberek 2,1 százaléka. A cigány fogyatékos emberek iskolázottsága, munkavállalása alacsonyabb szintű, mint a többi fogyatékos személyé. Ennek egyik oka, hogy a cigány nemzetiségű fogyatékos emberek körében az átlagnál jóval magasabb az értelmi fogyatékosokban szenvedők aránya.”* (KSH 2001) Mivel tehát a cigány kisebbség jelentős része halmozottan hátrányos helyzetűnek számít, könyvtári ellátásuk sem egyszerű feladat.

Kovács Mária a következőket írja a cigányság könyvtári ellátásával kapcsolatban: *„nemcsak az oktatásban és a különféle kulturális területeken dolgozó szakemberek, de ezen belül a könyvtárosok is meglehetősen kevés ismerettel rendelkeznek erről a népcsoportról, ugyanakkor a cigányság is alig-alig található meg a könyvtárakban. Magam több évig tanítottam a könyvtáros-képzésben szociális könyvtári munkát, de ezzel a csoporttal – részben a tapasztalatok hiánya miatt – nem foglalkoztunk túl sokat.”* (Kovács 2005) Minden közösség csak akkor válhat erőssé igazán, ha vannak olyan intézményeik, ahol

ösztönző környezetben ápolhatják tovább kultúrájukat, folytathatják hagyományaikat, rendezvényeket szervezhetnek, és tradícióikat átadhatják gyermekeiknek. A társadalomban viszont nincsenek jelen a cigány kultúra értékei, nem váltak a közműveltség részévé. (Kovács 2005) A problémát fokozza, hogy a cigányság sem alkot egységes rendszert, anyanyelvük alapján három különböző csoportra osztva szokás vizsgálni őket (magyarcigányok, oláh-cigányok, beások). (Landauer 2004)

A könyvtáraknak feladata a roma kultúra megőrzése, illetve a kultúra továbbadása. Ebben fontos szerepet kap az is, hogy a többségi társadalom szintén megismerje a roma kultúrát. A cigányság könyvtári szempontból ellátatlannak számít. Az elmúlt években nem készült egységes stratégia arról, hogyan is kellene a könyvtári szolgáltatásokat megszervezni. A kistélepuséleken müködő könyvtárak még a megszokottnak számító olvasói igényeket sem tudják megfelelően kielégíteni, így arra már végképp nincs sem a könyvtáraknak, sem a könyvtárosoknak lehetősége, hogy külön a cigányság kultúrájához tartozó dokumentumokat külön megvásárolják, vagy programokat szervezzenek.

Cigány és nem cigány gyermekek segítése könyvtári eszközökkel

A felzárkóztatáshoz hozzá tartozik, hogy az iskolai oktatást segítse, kiegészítse a könyvtár. A szegényebb családokban élő gyermekek nemcsak anyagi, hanem sokszor kulturális hátrányokkal is küzdenek. Ez sokszor elveszi a kedvüket a tanulástól; később pedig szorongásossá vagy éppen agresszívvá válhatnak. Az iskolai könyvtárak és a közkönyvtárak igyekeznek pótolni az ösztönző családi és kulturális környezet hiányát a hátrányos helyzetű vagy roma fiatalok számára. A társadalmi integrációhoz elengedhetetlen, hogy a gyermekek minél hamarabb szocializálódjanak. Ez nevelés és tanulás útján valósulhat meg, ahol segíteni kell nekik, hogy a különböző nehézségekkel és társadalmi konfliktusokkal úgy küzdjenek meg, hogy közben nem vesznek igénybe másodlagos megoldási módokat (alkoholfogyasztás, droghasználat, öngyilkosság). A könyvtárakban ki kell alakítani egy bizalomteljes légkört, ahol a fiatalok leküzdhetik szorongásukat. (Kövesháziné 2001) A roma könyvtárlátogatók alapvetően két dologtól szoktak félni: egyrészt ő maga nem alkalmas ahhoz, hogy könyvtárhasználó legyen. A másik félelmük maga „A Könyvtár”. Segítenünk kell nekik, hogy ne érezzék magukat idegenként. Meg kell nekik tanítani a könyvtárban való önálló tájékozódást és a könyvtári

információkeresést is. (Kardos 2004)

A műveltségi hátránnyal induló cigány és nem cigány gyermekek lemaradásának csökkentéséhez az iskoláknak és a helyi könyvtáraknak közös munkára és összefogásra van szükségük. Az első lépés az, hogy az iskola a gyermekeket olvasásra és könyvtárhasználatra készítse. Ha a fiatalok átlépték a könyvtár küszöbét, a könyvtárosoknak személyesen kell foglalkozni velük. Ez elsősorban beszélgetést jelent, ahol éreztetni kell velük, hogy a könyvtárban ők fontosak, ahol bátran feltehetik kérdéseiket.

A harmadik lépés a szocializálódás és az integrálódás felé az, ha ajánlott irodalmakat javasolunk számukra, időnként biblioterápiás módszerekkel. Például veszélyeztetett, deviáns fiatalokkal foglalkozó szociográfiákat érdemes ajánlani nekik, mert így szembesülhetnek saját problémáikkal, helyzetükkel. Ezen könyvek által tudomást szereznek arról, hogy a társadalom valóban törődik velük. Ennek tudatában már sokkal nagyobb igyekezetet mutatnak az együttműködésre. (Kövesháziné 2001)

Az iskolaszünetekben a szabadidő hasznos eltöltéséhez is ideális a könyvtári környezet. (Feimer 2011) Számos könyvtár szervez például olvasótáborokat. Zsákán a könyvtári olvasótáborban a résztvevők többsége roma származású. Ez több szempontból különleges helyzet. A cigánygyermekek átélhetik, milyen érzés a többséghez tartozni, míg a nem cigány gyermekek is jól érzik magukat amellet, hogy megismerik, milyen kisebbségben lenni. Az olvasótáborok célja a hátrányos helyzetű gyermekek számára tartalmas szabadidős programok biztosítása. (Szilágyi 2004)

A könyvtár és a könyvtárosok nélkülözhetetlenek a hátrányos helyzetű gyermekek társadalmi integrációjában. Azonban a könyvtár is csak azoknak a fiataloknak tud segíteni, akik hajlandók az együttműködésre, hajlandók szembenézni helyzetükkel, valamint meg van az igényük arra, hogy kitörjenek jelenlegi hátrányos helyzetükből.

Összefoglalás

Az előzőekben áttekintettük a könyvtárak azon legnagyobb szociális funkcióit, amelyek a társadalmi változások miatt, vagy egészségügyi okokból hátrányos helyzetbe került emberek ellátását biztosítják. A dolgozatban szereplő társadalmi rétegek tárgyalása azonban a terjedelem szűkössége miatt nem teljes. A kórházi betegek ellátása, a büntetés-végrehajtási intézetekben letöltendő szabadságvesztésüket töltők, deviáns csoportok, a kistelepüléseken élők mozgókönyvtári ellátása is mind idetartozó feladatai a könyvtáraknak. Ezekre minden könyvtárosnak fel kell készülni.

A könyvtárhasználat mindenkinek törvény adta joga, a könyvtár pedig sok esetben az egyetlen lehetőség az egyének társadalomba való visszaintegrálódásához; ahhoz, hogy újra hasznosnak érezzék az életüket. A könyvtár lehetőséget teremt a tanulásra, szórakozásra, a könyvtárosok pedig segítséget nyújtanak ebben. Fel kell hívni ezeknek az embereknek a figyelmét arra, hogy a könyvtár egy befogadó és segítő közeg, ami értük (is) van.

Ha a dolgozat mottójában szereplő egyszerű arany szabályt könnyű lenne megfogadnunk, akkor talán ennek a dolgozatnak ma nem lenne aktualitása. Ha a könyvtárosok képesek lennének mindig, minden helyzetben megfelelően empatikusak és felkészültek lenni, akkor a hazai könyvtári ellátás sokkal hatékonyabb lenne a hátrányos helyzetűek problémáit illetően. Ezek csak feltételezések, az viszont biztos, hogy a dolgozat elején felállított kettős hipotézis – sajnos – többszörösen bizonyítást nyert a szakirodalom és a meglévő kutatások alapján is. A könyvtáraknak és könyvtárosoknak a jövőben fokozottabban fel kell készülni a speciális ellátásra szoruló használók fogadására és ellátására. Ezért kellene haladéktalanul beépíteni az informatikus könyvtáros alapképzés oktatási anyagába a könyvtár szociális funkcióinak részletes elemzését és gyakorlati kezelését. A téma tudományterületileg nem csak kizárólag a könyvtárosokat érinti, hiszen a megoldás a pedagógia, szociológia és a szociális munka kölcsönös egymásra hatását, interdiszciplináris kezelését követelné meg.

Irodalomjegyzék

Könyvek, monográfiák, jegyzetek

- Bankóné Virág, I. (2008) A magyar könyvtárpolitika, a könyvtári rendszer, és a könyvtárak online szolgáltatásainak szerepe a látássérültek esélyegyenlőségének megvalósulásában: szakdolgozat. Budapest: Eötvös József Főiskola Budapesti Tagozat Informatikus Könyvtáros Szak
-
- Bartos, É. (2004) Konceptió a hátrányos helyzetűek könyvtári ellátására. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros. 13. évf. 8. sz. 10–21.
- Béniné Virág, M. et al. (2008) A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár akadálymentes használata. Tudományos és Műszaki Tájékoztatás. 55. évf. 8. sz.
- Chikán, Cs. (2001) Esélyegyenlőség, fogyatékoság. Budapest: Fogyatékosok Esélye Közalapítvány támogatásával a Mozgáskorlátozottak Pest Megyei Egyesülete
-
- Csík, T. (2005) Iskolai könyvtár, esélyek és egyenlőség. Könyv és Nevelés. 7. évf. 2. sz. 29-39.
- Feimer, Á. (2011) Fiatalok egyenlő eséllyel: mit tehet a könyvtár? Könyvtári Figyelő. 57. évf. 133-145.
- Gereben, F. (1997) Az ún. Máté-effektus az olvasás-és könyvtárszociológiában. Könyvtári Figyelő. 43. évf. 3. sz. 466-475.
- Györi, P. (1990) Gyorsjelentés a hajléktalanságról, Magyarországon, 1990. In:

Kolosi T., Andorka R., Vukovich Gy. (szerk.): Társadalmi riport 1990. Budapest: TÁRKI

- Hattyár, H. (2008) A magyarországi sietek nyelvvelsajátításának és nyelvhasználatának szociolingvisztikai vizsgálata: doktori disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola
-
- [Juhász, J. \(2002\) A magyarországi kisebbségek könyvtári ellátásáról. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros. 11. évf. 4. sz. 15-17.](#)
- Salamon, G. (2006) Érzékszervi fogyatékosok és mozgáskorlátozottak speciális könyvtári ellátása. Budapest: Eötvös József Főiskola Budapesti Konzultációs Központ
- Kapuvári, Zs. (1995) A hajléktalanságról könyvtáros szemmel. In: Arnóth K. — Vidra Szabó F. (szerk.) A könyvtár szociális funkciója. Budapest: OSZK-KMK. 79-87.
- Kardos, F. (2004) Romák a könyvtárban- könyvtár a magyarországi roma kultúrában. In: Nagy A. — Péterfi R. (szerk.) A feladatra készülni kell: a cigányság kulturális beilleszkedése és a közkönyvtár. Budapest: Gondolat Kiadó. 175-226.
-
- [Katsányi, S. — Pirosné Pető T. — Piller A. — Várhegyi Á.— Nagy G. \(2006\) A vakok könyvtári számítógép-használata. Könyvtári Figyelő. 52. évf. 2. sz. 269-276.](#)
- [Kocsis, I.\(1994\) Iskola a könyvtárban munkanélkülieknek. Könyvtári levelezőlap. 6. évf. 10. sz. 21-22.](#)
- Kolosi, T. — Róbert P.(1992) A rendszerváltás társadalmi hatásai. In: Kolosi T. — Andorka R. — Vukovich Gy. (szerk.): Társadalmi riport 1992, Budapest: TÁRKI
-
- [Kövesháziné Muntyán, A. \(2001\) Társadalmi hátrányban lévő olvasók könyvtári](#)

ellátása. Könyvtári Figyelő. 47. évf. 1. sz. 70-82.

- Központi Statisztikai Hivatal (2003) Fogyatékoság, a fogyatékos gyermekek helyzete. Budapest: KSH. 18.
- Landauer, A. (2004) Utak és problémák a magyarországi cigánykutatásban. In: Nagy A. — Péterfi R. (szerk.) A feladatra készülni kell: a cigányság kulturális beilleszkedése és a közkönyvtár. Budapest: Gondolat Kiadó. 13-46.
- S. Benedek, A. (1995) Etnikai és nyelvi kisebbségek könyvtári ellátása. In: Arnóth K. — Vidra Szabó F. (szerk.) A könyvtár szociális funkciója. Budapest: OSZK-KMK. 105-115.
-
- Szilágyi, I. (2004) Cigányoknak mécsvilága. In: Nagy A. — Péterfi R. (szerk.) A feladatra készülni kell: a cigányság kulturális beilleszkedése és a közkönyvtár. Budapest: Gondolat Kiadó. 85-99.
- Schroeder, D. (2000): Work Incentives and Welfare Provision The „pathological” theory of Unemployment Avebury Series in Philosophy. Burlington: Ashgate
-
- Schüttler, T. (2003) Szerkesztés közben. Új Pedagógiai Szemle 53. évf. 12. sz. 2.
- Skaliczki, J. (1994) Könyvtári szolgáltatás egy nem megfelelően ellátott réteg számára: a siket és hallássérült könyvtárhasználók. Könyvtári Figyelő. 40. évf. 2. sz. 225-233.
- Szóllás, P. (2010) A könyvtár mint harmadik hely. Könyv, könyvtár, könyvtáros. 19. évf. 11. sz. 3-7.
- Tóth, Gy. (2003) A közkönyvtár. In: Horváth T. — Papp I. (szerk.) Könyvtárosok Kézikönyve 3. kötet. Budapest: Osiris. 67-101.

Tóth, M. (2009) A könyvtár mint találkozóhely. A PLACE projekt. Könyv, könyvtár, könyvtáros. 18. évf.7. sz. 6-11.

•

Egy betűrendbe Folyóirateikkek

•

- ~~Bartos, É. (2004) Koncepció a hátrányos helyzetűek könyvtári ellátására. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros. 13. évf. 8. sz. 10-21.~~
- ~~Béniné Virág, M. et al. (2008) A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár akadálymentes használata. Tudományos és Műszaki Tájékoztatás. 55. évf. 8. sz.~~
- ~~Csik, T. (2005) Iskolai könyvtár, esélyek és egyenlőség. Könyv és Nevelés. 7. évf. 2. sz. 29-39.~~
- ~~Feimer, Á. (2011) Fiatalok egyenlő eséllyel: mit tehet a könyvtár? Könyvtári Figyelő. 57. évf. 133-145.~~
- ~~Gereben, F. (1997) Az ún. Máté-effektus az olvasás és könyvtárszociológiában. Könyvtári Figyelő. 43. évf. 3. sz. 466-475.~~
- ~~Juhász, J. (2002) A magyarországi kisebbségek könyvtári ellátásáról. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros. 11. évf. 4. sz. 15-17.~~
- ~~Katsányi, S. — Pirosné Pető T. — Piller A. — Várhegyi Á. — Nagy G. (2006) A vakok könyvtári számítógép-használata. Könyvtári Figyelő. 52. évf. 2. sz. 269-276.~~
- ~~Koesis, I. (1994) Iskola a könyvtárban munkanélkülieknek. Könyvtári levelezőlap. 6. évf. 10. sz. 21-22.~~
- ~~Kövesháziné Munttyán, A. (2001) Társadalmi hátrányban lévő olvasók könyvtári ellátása. Könyvtári Figyelő. 47. évf. 1. sz. 70-82.~~
- ~~Schüttler, T. (2003) Szerkesztés közben. Új Pedagógiai Szemle 53. évf. 12. sz. 2.~~

- ~~Skaliczki, J. (1994) Könyvtári szolgáltatás egy nem megfelelően ellátott réteg számára: a siket és hallássérült könyvtárhasználók. Könyvtári Figyelő. 40. évf. 2. sz. 225-233.~~

Internetes hivatkozások

- A 2003. évi CXXV. törvény: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0300125.TV (letöltés ideje: 2012. 10. 16.)
- Az 1997. évi CXL törvény: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99700140.TV (letöltés ideje: 2012. 10. 16.)
- Az 1998. évi XXVI törvény: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99800026.TV (letöltés ideje: 2012. 10. 18.)
- Bagi, O. (2009) Az értelmi fogyatékosok könyvtári ellátása. Irodalmi Internet Napló: <http://krono.inaplo.hu/index.php/inter/weblibrary/713-az-ertelmi-fogyatekosok-koenyvtari-ellatasa> (letöltés ideje: 2012. 10. 26.)
- Bognár, G. (2008) Siket embrió kerestetik: http://bioetikablog.hu/2008/05/siket_embrio_kerestetik (letöltés ideje: 2012. 10. 08.)
-
- Csoba, J. (2009) Akarnak-e dolgozni a munkanélküliek? http://www.esely.org/kiadvanyok/2009_5/01csoba.pdf (letöltés ideje: 2012. 11. 09.)
- Dézsi, B. (2004) Tanulmány az Országos Fogyatékosügyi Portálhoz: www.meosz.hu/diszkr/doc/kiegeszitoanyag1.doc (letöltés ideje: 2012. 10. 16.)
- General-Seven Kft honlapja: <http://hu.general-seven.com/> (letöltés ideje: 2012. 11. 07.)
- Gyorstájékoztató a Központi Statisztikai Hivatal legfrissebb adataiból (2012. okt. 30.): <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/mun/mun21209.pdf> (letöltés ideje: 2012. 11. 10.)

- Hallatlan.hu kezdőlap: <http://www.hallatlan.hu/> (letöltés ideje: 2012. 11. 07.)
- International Committee of Sports for the Deaf (2012) About: <http://www.deaflympics.com/about/> (letöltés ideje: 2012. 10. 16.)
- Kőszeg Ferenc felszólalása az Országgyűlésben (1992): <http://www.parlament.hu/naplo34/174/1740036.html> (letöltés ideje: 2012. 11. 10.)
- KSH Könyvtár (2005) Foglalkoztatottság és munkanélküliség: http://konyvtar.ksh.hu/kiadvanyok/Foglalkoztatottsag_es_munkanelkuliseg/ofa7/main.html (letöltés ideje: 2012. 11. 11.)
- Magyar Vakok és Gyengénlátók Komárom-Esztergom Megyei Szervezete: Hogyan segítsük a vak embert? http://www.vgykeme.hu/vakokrol_latoknak/vakokrol_latoknak.html (letöltés ideje: 2012. 10. 26.)
- Németh, O.: Tájékoztató kiadvány turisztikai szolgáltatásokat nyújtó személyeknek és szervezeteknek: www.lassegyesulet.hu/lugositasrol/Segithetunk.doc (letöltés ideje: 2012. 10. 26.)
- MVGYOSZ Braille Könyvtár — Szolgáltatások: <http://www.mvgyosz.hu/braille-konyvtar-szolgalattasok?destination=node%2F78> (letöltés ideje: 2012. 10. 26.)
- MVGYOSZ Hangoskönyvtár: <http://www.mvgyosz.hu/hangoskonyvtar> (letöltés ideje: 2012. 10. 26.)
- Magyar Vízilabda Szövetség (2009) 21. Siketlimpia - 2009 – Támogatókat várnak: http://www.mvlsz.hu/1/?n=5&tartalom_id=2188&area=448 (letöltés ideje: 2012. 10. 16.)
- Siketek.hu. Siket kultúra és közösségek: <http://www.siketek.hu/index.php/jelnyelvrol/5-siket-kultura-es-koezoessegek> (letöltés ideje: 2012. 10. 16.)
- SINOSZ: A szövetségről röviden: <http://sinosz.hu/?q=sinosz/szovetsegrol-roviden>

(letöltés ideje: 2012. 10. 15.)

- SINOSZ. Siketség és jelnyelv: <http://sinosz.hu/?q=kozossegunk/siketség-es-jelnyelv> (letöltés ideje: 2012. 10. 15.)
- SINOSZ. Tévhitek és tények: <http://sinosz.hu/?q=kozossegunk/eloitelet-mentesito/tevhitek-es-tenyek> (letöltés ideje: 2012. 10. 15.)
- Valuch, T. (s.a.) Az 1989-es rendszerváltás társadalmi hatásai. Jegyzet.
http://szocianszek.unideb.hu/tart/Kutatomuhelyek/Tarsadalomtorteneti_files/Rendszervaltastarshat1.pdf (letöltés ideje: 2012. 11. 10.)